

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Загальноуніверситетська кафедра світової літератури та культури
імені проф. О. Мішукова

**ІДЕЇ РУССОЇЗМУ В АМЕРИКАНСЬКІЙ ПРОЗІ ПЕРШОЇ
ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.**

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконав: студент 2 курсу 241М групи
Спеціальності 014.02 Середня освіта
(мова та література (англійська))
Освітньо-професійної (наукової)
програми « Середня освіта
(мова та література (англійська))»
Пуляєв Олександр Валентинович

Керівник: кандидат філологічних наук,
доцент Клімчук Оксана Вікторівна

Рецензент: кандидат філологічних
наук, доцент Москвичова Оксана
Анатоліївна

Херсон – 2019

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ІДЕЇ РУССОЇЗМУ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЄВРОПЕЙСЬКУ КУЛЬТУРУ	6
1.1. Американська література першої половини ХІХ століття та її особливості	6
1.2. «Руссоїзм» як суспільно-літературна течія епохи Просвітництва.....	13
1.3. «Природна» людина — найважливіша тема літератури першої половини ХІХ століття	19
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1	22
РОЗДІЛ 2. РУССОЇЗМ В РОМАНІ ГЕНРІ ДЕВІДА ТОРО «ВОЛДЕН, АБО ЖИТТЯ В ЛІСІ»	24
2.1. Автобіографічні мотиви в романі як відображення руссоїстських поглядів	24
2.2. «Правильне життя» за концепцією Жан-Жака Руссо в романі «Волден, або Життя в лісі».....	29
2.3. Образ «природної людини» у творі «Волден, або Життя в лісі»..	37
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2	45
РОЗДІЛ 3. РЕЦЕПЦІЯ РУССОЇСТСЬКОЇ ПАРАДИГМИ «ПРИРОДНОЇ ЛЮДИНИ» В ПЕНТАЛОГІЇ «ШКІРЯНА ПАНЧОХА» ДЖЕЙМСА ФЕНІМОРА КУПЕРА	47

3.1. Формування романтичного світогляду у Дж. Ф. Купера	47
3.2. Тема «нової цивілізації» як відображення руссоїстських ідей у пенталогії Дж. Ф. Купера про долю Натаніеля Бампо	53
3.3. Протистояння природної людини і суспільства у пенталогії про Шкіряну Панчоку	62
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ	3
	75
ВИСНОВКИ	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	81
ВСТУП	

Актуальність дослідження. У різні часи проблема взаємовідносин та взаємовпливу природи і людини постає як одна із найважливіших. У XVIII ст. під впливом ідей Просвітництва французький письменник та філософ Ж.-Ж. Руссо звертає особливу увагу на негативний вплив суспільства на людину, та впроваджує ідеї повернення до природи.

Ідеї Ж.-Ж. Руссо привернули увагу американських романтиків, серед яких виділяються постаті Генрі Девіда Торо, Фенімора Купера, Натаніеля Готорна, Германа Мелвілла.

Отже, тема дослідження є актуальною, тому що саме американські романтики глибоко розкрили необхідність близькості людини з природою, як запорука нормального розвитку особистості.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дипломну роботу виконано згідно з планом науково-дослідної роботи загальноуніверситетської кафедри світової літератури та культури імені проф. О. Мішукова Херсонського державного університету в рамках

комплексної наукової теми «Літературний процес в історико-культурному контексті: методологія, проблеми та перспективи дослідження» (№ державної реєстрації 0117U006886).

Мета дослідження: виявлення ідей руссоїзму в американській літературі першої половини XIX століття

Виходячи з мети, перед нами постають такі **завдання**:

- розкрити зміст поняття «руссоїзму» як суспільно-літературної течії епохи Просвітництва;
- простежити історію створення концепції «природної» людини Ж.-Ж. Руссо;
- з'ясувати місце теми «природної» людини в американській літературі першої половини XIX століття;
- розглянути творчість Г.Д. Торо, Ф. Купера в науковій рецепції;
- виявити руссоїстичні ідеї в творчості американських романтиків;
- дослідити ідейно-художні особливості образу «природної» людини в романах Генрі Девіда Торо "Волден, або Життя в лісі" та пенталогії Ф. Купера про «Шкіряну Панчоку».

Об'єкт дослідження – роман Генрі Девіда Торо "Волден, або Життя в лісі" та пенталогія Ф. Купера «Шкіряна Панчоха».

Предмет дослідження – реалізація руссоїстичних ідей та засоби створення образу природної людини в романах американських письменників I-ої половини XIX ст.

Методи дослідження. Виявлення ідей руссоїзму в контексті американської літератури першої половини XIX століття на прикладі роману Генрі Девіда Торо "Волден, або Життя в лісі" та пенталогії Ф. Купера «Шкіряна Панчоха» потребувало використання загальнонаукових методів: біографічного (співставлення сюжетів творів із біографією життя автора); культурно-історичного (аналіз культурно-історичної ситуації доби романтизму, «духу часу», втіленого в текстах); порівняльно-історичного (розгляд руссоїстичних ідей в історичному

аспекті), а також порівняльно-типологічний (проведення паралелі між руссоїстичною ідеєю та її втілення в текстах американських письменників I-ої половини XIX ст.).

Наукова новизна роботи полягає в тому, що проведено системно-комплексний аналіз відображення явищ руссоїзму у філософсько-естетичних поглядах і літературній творчості американських романтиків. Було детально досліджено в контексті руссоїстичних традицій твори письменників Генрі Девіда Торо "Волден, або Життя в лісі" та Джеймса Фенімора Купера «Шкіряна Панчоха». У процесі роботи явище руссоїзму у творчості письменників порівнювалося з руссоїстичними образами, мотивами, характерними для американської літератури першої половини XIX століття. В результаті були уточнені шляхи проникнення руссоїзму в літературу першої половини XIX століття, уточнено умови для їх сприйняття і творчого освоєння.

Практична цінність роботи полягає в тому, що висновки, отримані в ході дослідження, можуть бути використані в освітній практиці: у вузівських і шкільних курсах з історії зарубіжної літератури XIX століття, теорії літератури, а також спецкурсах і спецсемінарах з історії культури США, спецкурсах з проблем аналізу літературного твору і творчості окремих письменників.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження обговорено й схвалено на засіданні загальноуніверситетської кафедри світової літератури та культури імені проф. О. Мішукова Херсонського державного університету (листопад, 2019).

Публікації. За темою роботи опубліковано статтю у науковому збірнику «Магістерські студії» (м. Херсон, 2019).

РОЗДІЛ 1

ІДЕЇ РУССОЇЗМУ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЄВРОПЕЙСЬКУ КУЛЬТУРУ

1.1. Американська література першої половини XIX століття та її особливості

Формування американської культури, зокрема оригінальної національної художньої літератури, відбувалося паралельно з бурхливим розвитком самих Сполучених Штатів як незалежної держави. Створення національної культури, гідної молодого динамічного народу, проголошується невідкладним завданням зі шпальт газет, сторінок книг, кафедр лекторів. Доба піднесення національного духу, формування національного менталітету і самосвідомості була за своїм характером романтичною. Саме в цей час провідним напрямом у мистецтві та літературі Англії, Німеччини, Франції стає романтизм, і американські художники саме в ньому знаходять співзвучність своїм ідейно-художнім пошукам.

Як і європейський романтизм, романтизм американський відбив неприйняття буржуазної дійсності. «Значну роль у становленні філософських засад романтизму США відіграли твори французьких просвітителів, ідеї Французької революції. У творчості американських письменників досить часто відбувався певний синтез просвітительських ідей і нових романтичних форм» [10, с. 85]. Однак в нього була ціла низка специфічних рис, безпосередньо пов'язаних зі своєрідністю розвитку США в XIX столітті. По-перше, в цій країні не було аристократії (в європейському розумінні цього слова) та феодальних стосунків. Це була яскраво виражена буржуазна республіка, хоча в ній мало місце й таке явище, як рабовласництво. По-друге, суттєвий вплив на формування національної літератури справила американська революція 1776-1784 рр., znana як війна за визволення Північноамериканських Штатів від Британської корони. Соціальною базою романтизму якраз і були ті народні сили, що боролися за незалежність та знищення рештків колоніального устрою. «...Американський романтизм розвивався трохи пізніше від західноєвропейського і займав передові позиції з кінця 10-х років до початку 60-х рр. XIX ст. Точкою відліку стала поява книжки романтичних новел В.Ірвінга (1819 р.), а криза американського романтизму характерна для переломного періоду в історії США — роки громадянської війни між Півднем і Північчю» [10, с. 85]. Американські романтики прославляють ідеї національної революції, висувають як ідеал образи борців за свободу, а з іншого — протестують проти обмеженого характеру результатів революції. Романтики оспівують будівництво нової Америки, боротьбу за розширення її територій, і вони ж з обуренням змальовують жорстоке винищення корінних жителів — індіанців. Цей конфлікт набув розповсюдження в так званій «літературі фронтиру».

Письменники з гордістю розповідають про морську могутність молодій державі та одночасно змальовують нелюдські порядки, що мали місце на флоті. Нарешті, романтики підкреслюють демократію нового американського суспільства і водночас зображають рабовласництво, расову дискримінацію у відношенні до афро-американського населення. Романтики гостро відчували протиріччя американської дійсності. Це надавало їхнім творам трагічний відтінок і викликало різкість оцінок американського життя.

В становленні й розвитку американського романтизму простежуються такі періоди:

- Преромантизм (1774 - 1807 рр.)
- Ранній романтизм (1807 - 20-ті рр. XIX ст.)
- Зрілий романтизм (20-ті - 40-ві рр. XIX ст.)
- Пізній етап (50-ті - 60-ті рр.)

Преромантизм охоплює час з 1774 року – початку визвольної боротьби США – і до 1807 р. – появи альманаха В. Ірвінга «Сальмагунді». Найвідомішими представниками американського преромантизму були поет Ф. Френо і романіст Ч.Б. Браун.

Ранній романтизм — «це період «нативізму», тобто романтичного засвоєння національної дійсності, природи, історії, спроби художнього дослідження американської буржуазної цивілізації, її помилок, аномалій. Дослідження це витікає з переконання у здоровій основі американської демократії» [30]. Творчість письменників раннього етапу носила оптимістичний характер, пов'язаний з героїчним часом Війни за незалежність [10, с. 85].

Американцям були потрібні власні національні традиції, почуття спорідненості з героїчним минулим, за можливістю, героїчним. Їм були потрібні власна історіографія та література. Загальний інтерес до національної історії та літератури створив виключно сприятливі умови для появи історичних жанрів. Поступово в книгах Ірвінга, Купера,

Мелвілла, Готорна, Торо романтичне своєрідність набувають явища і факти американської природи, історії [49, с. 332]. У 20-30-ті рр. історичне минуле – головний предмет художнього зображення. «Шляхом, торованим Ірвінгом в оповіданні та Купером в романі, рушили численні послідовники – Дж. К. Полдінг, Р. М. Берд, Ч. Ф. Хоффман та інші. Історична проза в англійському романтизмі почалася з романів «вальтер-скоттівського» типу та оповідань про колоніальне минуле Америки. Однак від них досить швидко відокремилися нові види прози: мариністські жанри й особливий тип пригодницького романтичного роману» [30].

Найбільш популярні письменники раннього романтизму в США – В. Ірвінг, Д. Ф. Купер, У. К. Брайант, Д. П. Кеннеді та інші. Із проявом їхніх добутків американська література вперше одержує міжнародне визнання. Іде процес взаємодії американського і європейського романтизму. Ведеться інтенсивний пошук національних художніх традицій, з'являються основні теми й проблематика (війна за незалежність, освоєння континенту, життя індіанців та ін.). Світогляд провідних письменників цього періоду пофарбовано в оптимістичні тони, пов'язано з героїчним часом війни за незалежність і грандіозні перспективи, що відкривалися перед молодого республікою. Зберігається тісний спадкоємний зв'язок з ідеологією американської освіти, що в ідейному плані підготувала Американську революцію. Показово, що як Ірвінг так і Купер – два найбільших ранніх американських романтики – беруть активну участь у суспільно-політичному житті країни, прагнуть прямо впливати на хід її розвитку.

Фенімор Купер (1789-1851) – «класик американського романтизму, історик природи. На відміну від В. Ірвінга, який започаткував американську новелу, Ф. Купер став автором історичного американського роману, засновником "морського роману" у світовій літературі» [10, с. 89]. У XIX ст. в середовищі американських

літераторів ходила жартівлива історія про те, що Фенімор Купер із простого фермера раптом став письменником. Справді, до 30 років він не мав ніякого літературного досвіду, і навіть не мріяв стати письменником.

За життя Ф. Купер написав 33 романи, декілька томів публіцистичних і путівник нарисів, памфлетів, історичних пошуків. В історію світової літератури він увійшов як творець американського соціального роману, котрий представлений кількома різновидами:

- історичний ("Шпигун");
- морський ("Пірат");
- про боротьбу індіанських племен ("Шкіряна Панчоха").

Письменник першим в американській літературі впевнено йшов до епічного відображення світу, що частково відбилося на об'єднанні його книг у цикли: пенталогію, трилогію, дилогію [10, с. 91].

Три основні теми творчості:

- війна за незалежність;
- море;
- життя фронтиту.

З усього написаного Ф. Купером найвідомішою стала пенталогія про Шкіряну Панчоху ("індіанські романи"). Усі ці твори об'єднано спільною темою (боротьба індіанських племен проти колонізаторів) і образом мисливця Натаніеля Бампо, у якого були багаточисельні прізвиська: Звіробій, Слідопит, Соколине Око, Шкіряна Панчоха, Довгий Карабін.

Особливості творчості Ф. Купера:

- напружено-драматичний, стрімкий характер оповіді;
- авантюрна інтрига;
- наявність елементів сентименталізму та мелодраматизму;
- схильність до надто докладних і чуттєво забарвлених описів архітектури, побуту, одягу, звичаїв;

- контрастні за своїми людськими якостями, переконаннями, вчинками, почуттями герої; уславлення відваги і розуму вільної і дієвої природної людини;
- новизна тематики, образів, мотивів;
- наявність своєрідних американських рис, введення місцевого колориту;
- розгорнуті поетичні картини природи [10, с. 92].

Зрілий етап характеризується рядом трагічних відкриттів, що були здійснені романтиками, і в першу чергу відкриттям, що соціальне зло не впливає ззовні на нібито ідеальну суспільну структуру, а коріниться у самій природі американської буржуазної демократії. У творчості багатьох американських письменників цього періоду відчутні ноти песимізму і трагізму. «Хронологічно рамки зрілого американського романтизму розмиті та умовні. Віхою став 1837 рік: країною пройшла нова економічна криза, президент Джексон передав повноваження Мартину Ван Бюрену, і це було початком кінця джексонівської демократії» [30]. У Бостоні виник так званий трансцендентальний клуб, а у Нью-Йорку – літературно-поетична група «Молода Америка». Напередодні 1837 року Р. Емерсон опублікував свій найважливіший твір – «Природа», який відіграв непересічну роль в еволюції американської романтичної свідомості; Н. Готорн надрукував «Двічі розказані історії»; Е. По запропонував видавцям «Гротески й арабески».

Пізній етап характеризується зверненням до актуальної сучасної тематики і проникненням в літературу яскраво виражених реалістичних рис, посиленням критики негативних явищ американської дійсності і водночас більш оптимістичним поглядом на долю Америки. «Відбулося різке розмежування романтичної літератури на:

— літературу аболіціонізму, яка в рамках романтичної естетики протестувала проти рабства з естетичних та загально-гуманістичних позицій.

— літературу Сходу, яка романтизувала й ідеалізувала «східне лицарство», постала на захист історично приреченого руху та реакційного укладу життя» [10, с. 86].

«Аболіціоністські мотиви займають помітне місце у творчості письменників, чия творчість склалася в попередній період, - Лонгфелло, Емерсона, Торо та ін., стають основними у творчості Г. Бічер-Стоу, Д. Г. Уїтьєра, Р. Хілдрета та ін.» [49, с. 331].

До пізнього романтизму відносять творчість Германа Мелвілла (1819-1891), вона не мала достатнього визнання за життя письменника. Багато в чому це було зумовлювало непримиримістю до буржуазного суспільства, яка буквально пронизує усі твори Мелвілла. Вже у перших повістях «Тайпі» (1846) і «Ому» (1847) письменник протиставляє американській цивілізації життя дикунів Маркізських островів. Мелвіллу належить ще декілька великих прозових творів, відзначених печаткою справжнього і глибокого таланту, які зображають конфлікт романтика з американською дійсністю, свідчать про те, що у США назрівають серйозні зміни. Творчість Мелвілла відобразила життя Сполучених Штатів напередодні Громадянської війни [30].

Американський романтизм більшою мірою, ніж європейський, виявляє глибокий і тісний зв'язок з ідеологією та естетикою Просвітництва. Це стосується політичних теорій, соціальних ідей, методології мислення, жанрової естетики. Американський романтизм виступає не лише у ролі руйнівника просвітницької ідеології, але й в ролі її прямого спадкоємця.

З урахуванням ідейно-естетичної спрямованості творчості письменників, виділяють такі течії американського романтизму:

1. Соціально-критичну (Ірвінг, Купер, По, Готорн, Мелвілл).
2. Філософську (Емерсон, Торо, Вітмен).
3. Аболіціоністську (Бічер-Стоу, Брайант).
4. «Плантаторську традицію» (Сіммс).

Важливу роль у розвитку американської літератури першої половини XIX століття відіграв трансценденталізм.

«Трансценденталізм (з лат. — той, що виходить за межі, даний поза досвідом) — самобутня релігійно-філософська та етична система, яка розвивала національну філософську традицію в США» [10, с. 163]. Американські трансценденталісти поділяли думку І.Канта про апіорне знання, яке нібито одвічно притаманне свідомості і було умовою та основою для всякого досвіду. Вони вважали, що людська свідомість від народження — не *tabula rasa* (чиста дошка); не сприймали капіталістичного накопичення, протиставляли йому вищі духовні цінності, ставили в центрі Всесвіту людську особистість, наділену божественною душею, яка не визнає над собою ніякої влади, окрім закону "Я"[49, с. 361]. У трактаті «Довір'я до себе» Ральф Емерсон писав, що людину треба цінувати не за багатства, а за особисті якості, нехай вона покладається на себе і шукає шляхи до правильного життя. У праці «Природа» він підкреслював, що з філософської точки зору Всесвіт поділений на Природу і Душу [10, с. 163].

Трансценденталісти оптимістично дивились на світ і обстоювали такі положення:

- у Всесвіті панують закони всезагальної гармонії, тому абсолютною нормою є добро, а зло — лише тимчасове відхилення від такої норми;
- люди від природи є добрими і прагнуть до істини; шукати істину потрібно серцем, а не логікою;
- головне завдання кожної людини — моральне самовдосконалення;
- усі люди, незалежно від їхнього соціального становища, є рівними перед Богом;
- порятунком від бездуховності є близькість до природи, постійна праця, обмеження своїх матеріальних потреб.

Слід відзначити, що трансценденталісти не лише проголошували зазначені ідеї, але намагались усілякими засобами втілювати їх у життя.

Так, вони займали активну позицію в боротьбі проти рабства, брали в ній участь і словом, і конкретними справами. Один із прихильників цієї філософії – Генрі Торо, щоб довести на практиці необхідність повернення до природи, понад два роки усамітнено прожив у лісі. Цим він прагнув показати, що людина, під час користування лише природними благами, очищає і розум, і душу.

Отже, американські письменники – романтики першої половини ХІХ століття стверджували національну самобутність і незалежність, осмислювали національний характер і творили національну свідомість. У центрі уваги романтиків США – сильний, дієвий герой.

1.2. «Руссоїзм» як суспільно-літературна течія епохи Просвітництва

«Просвітництво – це ідейно-політичний і естетичний рух (доба), важливий етап розвитку європейської ідеології та культури наприкінці

XVII ст. – на початку ХІХ ст.» [21].

Більшість просвітників вважали, що за своєю природою, від народження, кожна людина є гарною. А псуєть її нераціонально влаштоване суспільство, держава чи релігія, які забирають у неї права, що належать їй від народження. Отже, коли людина звільниться від тиску суспільних інституцій і почне керуватися в житті виключно тверезим розрахунком і знаннями, проблеми моралі відпадуть самі собою. Оцей ідеал людини, не зіпсованої цивілізацією, отримав назву, яка тоді ж стала терміном, одним із центральних понять Просвітництва, — «природна людина» (Жан-Жак Руссо). Просвітителі хотіли бачити в людині «природну особистість» (Ж-Ж. Руссо), поєднання «краси й добра» (Й. Й. Вінкельман), «розумну істоту» (Вольтер), «практичну людину» (Д. Дефо), «справедливу людину» (Д. Дідро), але всіх їх

об'єднує розуміння залежності суспільного життя від виховання людини. Локк стверджував: “Природний стан є стан свободи, а не свавілля, він обумовлений законами природи, якій кожен повинен підкорятися; розум, що відкриває ці закони, навчає всіх людей, що ніхто не має права шкодити життю, здоров'ю, волі, майну іншого” [37, с. 135].

Одна з важливих передумов епохи Просвітництва – поняття природної людини. Визнано, що всі свої властивості, всі потреби і бажання людина отримує як би з рук самої природи; і тим не менш, забувши навіть про таку «природність», кожен – від монарха і до простого смертного повинен бути вихований. Принцип виховання поряд з принципом природи є важливим фокусом усіх просвітницьких міркувань; саме тому питанням виховання в тій чи іншій мірі приділяють увагу всі просвітителі. Одним з перших був Вольтер, який вітав реформу освіти, що почалася у Франції, і зажадав відняти у священнослужителів монополію на виховання. Він переконаний в тому, що всі представники товариства (за винятком найнижчих верств, черні) мають право на рівну освіту, він ратує за світські школи, вітає розвиток академій наук, покладає всі надії на просвіту. Його естафету підхоплюють Руссо, Гельвецій, Дідро.

Жан-Жак Руссо — видатний французький філософ-просвітитель. Руссо написав трактати «Міркування про науки і мистецтва» та «Міркування про причини і підстави нерівності серед людей». Саме ці твори принесли йому славу. У цих двох трактатах він вперше розвинув свою теорію, яку згодом назвуть руссоїзмом [14].

Руссоїзм — система поглядів французького письменника і філософа Жана-Жака Руссо. Світоглядна система Жана-Жака Руссо завоювала величезну популярність ще за життя, він був визнаним володарем дум більшості французів другої половини XVIII століття. Його породила певна історична епоха, але і він своїми блискучими і оригінальними творами сприяв її народженню. Вчення Руссо, котре з'явилося реакцією

проти панування розуму і що проголосило права почуття, засноване на принципі сентименталізму в поєднанні з двома іншими принципами: індивідуалізму і натуралізму; коротко воно може бути визначене, як троїстий культ: почуття, людської особистості і природи. Руссо протиставляв “природну” людину “культурній” людині, наголошуючи на небезпеці відходу від природного, тобто гармонійного (такого, що відповідає законам розуму, справедливості й моралі), життя [37, с. 136]. На цьому базисі ґрунтуються всі ідеї Руссо: філософські, релігійні, моральні, суспільно-політичні, історичні, педагогічні та літературні, що отримали масу послідовників. Ідеї Руссо охопили чимало країн того часу і достатньо вагому вплинули на міркування, світогляд та культуру в цілому. Багато країн, окрім Франції знайшли собі певне тлумачення через голос різних просвітителів в гаслах руссоїзму.

Отже, суть руссоїзму полягала в тому, що, на думку Руссо, науки, мистецтва, а також культура, цивілізація, просвітництво (освіта) вплинули на розвиток людства вкрай негативно, вони віддалили людину від природи і від первісної природності, наївності. «Людину звеличує моральна гідність, яка походить не від розуму, а від серця. Голос совісті звучить в усіх серцях, проте не всі його чують, тому що забули його мову, а, між тим, це мова самої природи» [14]. Цивілізація принесла з собою нерівність, пригнічення багатими бідних, аморальність, брехню і розпусту. Найщасливіший, високоморальний і вільний час в історії людства, так званий, «золотий вік» — первісне суспільство. Людина від природи добра, і тільки суспільство, цивілізація робить його злим, аморальним. Таким чином, Руссо проголосив повернення до природи, природності, простоти. Руссо ввів термін «природна людина», людина, яка зберігла первісну природність і чистоту. Потрібно особливо підкреслити, що Руссо разом з цивілізацією відкинув і мистецтво.

Сенс теорії Руссо не в тому, що потрібно руйнувати цивілізацію і культуру, і йти в ліс з ломакою в руці, а в тому, щоб перетворити

існуючу цивілізацію, пронизати її духом природної чистоти, простоти і моральності, звести до мінімуму протиріччя цивілізації і природи [59].

Оскільки романтичний настрій виходив із руссоїзма в широкому сенсі слова, майже всі американські романтики, в тій чи іншій мірі, випробували на собі вплив з боку Руссо. Вони були митцями одного покоління, які пройшли в чомусь схожий шлях духовного і творчого розвитку. На них впливав той же дух часу, всі вони зазнали спокуси руссоїзму.

Вибух руссоїзму відбувається у творчості Генрі Девіда Торо. В його нарисі «Волден, або Життя в лісі» антитеза «природа і цивілізація» як би відродилася у своїй первозданній руссоїстичній наготі. Слідом за великим просвітителем Торо закликає сучасних людей повернутися до природи, бо вбачає в ній єдине джерело морального здоров'я, залучення до якого може вилікувати рани, завдані цивілізацією [7].

Непримиренний волденський відлюдник, борець проти рабства Генрі Девід Торо у своїй творчості звертався до теми таких вад американської дійсності його часу, як рабство, контраст бідності і багатства, культ долара, загальна гонитва за наживою. Ідеї Торо про соціальну нерівність і приниженному становищі робітничого класу були продиктовані його власним досвідом, оскільки для заробітку прожиткового мінімуму Торо займався поденною фізичною працею за наймом або підробляв у майстерні батька і на сільськогосподарських плантаціях. Відчувши на собі тяготи робітничого життя, письменник змушує свого читача замислитися над тим, якою непосильною працею досягнуто все, що оточує його в повсякденному світі. У своєму творі «Волден» Торо звертається до читачів — «Did you ever think what those sleepers are that underlie the railroad?» [68]. Найбільшу творчу радість для письменника становило самовираження людей, вільних від погоні за матеріальним благополуччям і славою («Rather than money than love, than fame, give me the truth» [60, p. 762]. Найбільше обурення викликала у Торо «підміна

духовних ідеалів невгамовною жагою до збагачення, корупція яка поглиблюється соціальною нерівністю» [49, с. 341].

Для досягнення ідеалу свободи і рівноправності для всіх людей Торо, однак, висловлював утопічні ідеї. Сам він обрав для себе життя в лісі, відлюдництво, тим самим уникнувши контактів із суспільством, яке потонуло в гріхах. Сенс його вчинку — «в спробі практично довести можливість духовної та економічної свободи особистості від влади несправедливості та хибної суспільної системи» [49, с. 343]. Порятунком суспільства від розкладання і занепаду автор вбачав у поверненні до природи, хліборобської праці, обмеженні своїх потреб. Письменник випробував на власному досвіді бідність, низькооплачувану фізичну працю. Торо перейняв від Руссо різко критичне ставлення до прогресу, заснованому на соціальній нерівності і піднесенні одних за рахунок інших.

Торо, так само як і Руссо, часто називають парадоксальним і суперечливим, у цих «батьків контркультури», як називають іноді обох філософів, виявляється багато загального. На тлі критичного ставлення до морально недосконалого суспільства, обидва мислителя знаходили свій ідеал у природі, виявляли до неї глибокий інтерес, емоційне або навіть містичне ставлення. Інтерес цей проявлявся в їх житті не тільки абстрактно, але і цілком конкретно: в бажанні природного усамітнення, любові до тривалих піших прогулянок і захопленні ботанікою, особливо в другій половині життя, – таким чином можна сказати, що як Руссо, так і Торо намагалися осягнути природу як інтуїтивно-романтично, так і природничо-науково. Поєднання глибокого інтересу до природи з гострою моральною і політичною критикою суспільства є тут зовсім не випадковим збігом, а відображає основну опозицію, яка лежить в основі поглядів Руссо і Торо: опозицію далекого від досконалості цивілізованого суспільства і досконалого ідеалу гармонійної природи. За відсутності опори в «природному», мислителі не могли б критикувати

штучне, громадське, цивілізоване. Критика суспільства і особливе відношення до природи виявляються тісно пов'язаними між собою і не можуть розглядатися окремо: «Я люблю Природу серед іншого тому, що вона — протилежність людині, притулок, де можна від неї сховатися. Жоден з її інститутів не проникає сюди і не має над нею сили. Тут панує інше право. Серед природи я можу дихати на повні груди. Якби світ був тільки царством людини, я не зміг би випростатися на весь зріст і втратив всяку надію. Світ людини для мене — кайдани; світ природи — свобода» [56].

Торо, так само як і Руссо, критикував цивілізацію головним чином з етичних міркувань, він не вважав, що розвиток науки і виробничих сил здатне зробити людей більш моральними або привести людей до щастя. Не отримавши такого самого докладного, як у Руссо, філософського осмислення, фігура «дикуна» все ж мала для світогляду Торо першорядне значення. У Руссо більш гіпотетична, народжена завдяки етнографічними описами і власної фантазії, для Торо ця фігура була втілена в конкретній культурі індіанців, про яких він багато знав і традиційне життя яких служило ще одним приводом критично подивитися на життя цивілізоване. Також обидва мислителі займалися темою виховання та освіти (Руссо скоріше в теорії, а Торо — на практиці)» [45, с. 278].

Таким чином освоєння естетики руссоїзму привнесло в літературу епохи Просвітництва суттєві якісні зміни, сприяло формуванню у авторів нового художнього мислення.

1.3. «Природна» людина — найважливіша тема літератури першої половини XIX століття

Концепція "природної людини" складається в XVIII в. у рамках англійської культурної традиції. Її поява обумовлена традиціями

британського мислення, основи якого заклали праці Бекона, Локка, Ньютона. Знаменитий роман Д. Дефо "Життя й дивні пригоди Робінзона Крузо" є одним з ранніх і в той же час найбільш яскравих прикладів художнього втілення філософських ідей Дж. Локка, що провозгласили практичний досвід єдиним джерелом людського пізнання. Примітно, що вже в цьому романі, що поклав початок світовій "робінзонаді", виведені дві характерні іпостасі "природної людини": сам Робінзон і "шляхетний дикун" П'ятниця. Робінзон Крузо був першою «природною людиною» у великій європейській літературі доби Просвітництва, тобто людиною, вирваною із звичного соціального оточення і поставленою в цілком природні, не обмежені дією будь-яких соціальних інститутів умови [11, с. 178].

Мине кілька десятиріч, і великий французький мислитель Жан-Жак Руссо у своїх працях теоретично розробить концепцію «природної людини», протиставивши її «людині суспільній», позбавленій внутрішньої свободи й закріпаченій несправедливими соціальними законами та кастовими передсудами.

Руссо (1712–1778), ідеолог революційної дрібної буржуазії. Він став автором особливої світоглядної системи поглядів, яку було на його честь названо руссоїзмом. На думку Руссо, цивілізація не лише не дала людям щастя, а, навпаки, примножила їх вади [14]. Як ідеал Руссо висуває так звану природну людину, незайману руйнівним впливом цивілізації. Таких людей він знаходить в давній Спарті та сучасній йому Корсиці. Таким чином, Руссо констатує розчарування просвітителів у можливостях людського розуму, яке, з іншого боку, відбилося у виникненні сенсуалізму в філософії та сентименталізму в літературі. Слід відзначити також, що Руссо не був першовідкривачем ідеї неприйняття цивілізації, а скоріше сконденсував те, що певною мірою вже було в духовній, атмосфері європейського суспільства кінця XVIII ст. ("Простодушний" Вольтера). Корені такого погляду сягають у

глибину віків: це і притаманно інтуїтивному осяянню над розумним у Біблії, і вченню стоїків та ранньохристиянських теологів (Тертулліан, Августин та ін.), й практиці анахоретства. На цій же основі базується і педагогічна теорія Руссо, що викладена в трактаті “Еміль, або Про виховання” (1762). Вона вміщує чимало позитивних моментів (періодизація етапів розвитку дитини, відмова від схоластики в навчанні, трудове виховання, виховання підлітка в тісному зв’язку з природою тощо), але знову ж таки в ній домінує ідея неприйняття міської цивілізації та книжної освіти (за винятком своєрідно трактованого “Робінзона Крузо» Д. Дефо) [46].

Очищувальна функція природи та «природна людина» — найважливіші теми літератури США 1-ої половини XIX століття. Вони проходять червоною стрічкою через творчість Ф. Купера (пенталогія про Шкіряну Панчоху), Н. Готорна («Щасливий Діл»), Г. Торо (“Волден, або Життя в лісі”), Г. Мелвілла (“Тайпі”). Ті ж мотиви притаманні поезії трансценденталістів та В. Вітмена. В Росії ідеї Руссо було підхоплено

О. Радіщевим, декабристами, О. Герценом, М. Чернишевським, М. Добролюбовим, однак російських мислителів перш за все цікавили соціально-політичні погляди французького просвітителя. Власне “руссоїзм” як взаємовідносини людини, природи та цивілізації глибоко зворушив Л. Толстого, який називав Руссо своїм учителем. “Народництво” Толстого мало багато спільного з системою поглядів Руссо, схожі і їх педагогічні ідеї. В художній творчості Толстого руссоїзм виразно простежується в “Дитинстві”, “Козаках”, «Війні та мирі», “Анні Кареніній” (образ Левіна). У польській літературі педагогічні ідеї руссізму знайшли відбиття вже в “Подольці, вихованій в природному стані” (1784) Д. Краєвського. Автобіографічна “Сповідь” Руссо спонукала появу “Спогадів” (1844) зачинателя польської сентиментальної поезії

Ф. Карпінського. Особливо цікавою є проблема впливу ідей Руссо на українських письменників та мислителів 1-ї половини XIX ст. Типологічна проблематика української літератури цього періоду вельми близька руссоїстській: теми народу, природи, землі, патріархальних селянських звичаїв, неприйняття міської цивілізації, певна недовіра до розуму так чи інакше присутні в творчості Є. Гребінки, Котляревського, Л. Боровиковського, Г. Квітки-Основ'яненка, П. Гулака-Артемівського. «Однак українські письменники не приймають політичного радикалізму французького просвітителя: І. Франко з обережністю говорить про вплив Ж. Ж. Руссо на Г. Сковороду, Котляревський в «Енеїді» опосередковано, а П. Білецький-Носенко в «Горпиниді» прямо критикує Вольтера та Руссо» [46]. Головне, що зближує всі ці досить різноманітні концепції — перебільшена увага до природного, натурального елемента в людині.

У науковому відношенні інтерес Руссо до «природної» людини стимулював розвиток етнографічних досліджень народів, що знаходяться на первісній стадії розвитку (роботи Д. Фрезера, Е. Тайлора, Л. Леві-Брюля, К. Леві-Строса та ін.). В літературі XX ст. так чи інакше інтерпретовані руссоїстські ідеї наявні у творчості Р. Роллана, Д. Лондона, Е. Гемінгвея, Д. Лоуренса, О. Гакслі, А. Сент-Екзюпері, Е. Базена, М. Турньє, Л. Леонова, О. Гончара тощо [46].

Таким чином головним героєм, центральною ланкою літератури першої половини XIX століття стала людина. Це була нова людина епохи катастрофи феодального суспільства — "природна" людина.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Отже в розділі роботи розглянуто та проаналізовано вплив ідей руссоїзму на європейську культуру.

Національна література США остаточно сформувалася в добу романтизму. Оскільки романтичний настрій виходив із руссоїзма в

широкому сенсі слова, майже всі американські романтики, в тій чи іншій мірі, випробували на собі вплив з боку Руссо. Але романтизм американський багато у чому відрізняється від романтизму європейського як за умовами свого виникнення, так і своїм характером. Протиріччя й ілюзії, що породжувалися своєрідністю американського суспільного розвитку, вже у перші десятиліття XIX ст. віддзеркалилися у літературі США, у творчості раних романтиків. В особі цих письменників американська література вперше створює високохудожні зразки світового значення. Американський романтизм зрілого періоду характеризується глибиною і напруженістю пошуків та внутрішніх конфліктів. Діяльність трансценденталістів характеризується як вираз романтичної критики капіталізму, ідеалістична реакція на буржуазний прогрес.

Проаналізовано зміст поняття «руссоїзм». Руссоїзм — система поглядів французького письменника і філософа Жана-Жака Руссо. Світоглядна система Жан-Жака Руссо завоювала величезну популярність ще за життя, він був визнаним володарем дум більшості французів другої половини XVIII століття. Суть руссоїзма полягала в тому, що, на думку Руссо, науки, мистецтва, а також культура, цивілізація, просвітництво (освіта) вплинули на розвиток людства вкрай негативно, вони віддалили людину від природи і від первісної природності, наївності. Цивілізація принесла з собою нерівність, пригнічення багатими бідних, аморальність, брехню і розпусту. Людина від природи добра, і тільки суспільство, цивілізація робить її злою, аморальною. Руссо проголосив повернення до природи, природності, простоти. Руссо ввів термін «природна людина», людина, яка зберегла первісну природність і чистоту.

Руссоїзм охопив Європу та певним чином вплинув на подальший розвиток культурної думки та життя в цілому багатьох країн. Головним героєм, центральною ланкою літератури першої половини XIX століття

стала «природна» людина. Очищувальна функція природи та “природна” людина — найважливіші теми літератури США 1-ої половини XIX століття. Вони проходять червоною стрічкою через творчість Ф. Купера (пенталогія про Шкіряну Панчоку), Н. Готорна («Щасливий Діл»), Г. Торо («Волден, або Життя в лісі»), Г. Мелвілла («Тайпі»). Ті ж мотиви притаманні поезії трансценденталістів та В. Вітмена. В Росії ідеї Руссо було підхоплено О. Радішевим, декабристами, О. Герценом, М. Чернишевським, М. Добролюбовим. В художній творчості Толстого руссоїзм виразно простежується в «Дитинстві», «Козаках», «Війні та мирі», «Анні Кареніній» (образ Левіна). У польській літературі педагогічні ідеї руссізму знайшли відбиття вже в «Подолянці, вихованій в природному стані» (1784) Д. Краєвського. Автобіографічна «Сповідь» Руссо спонукала появу «Спогадів» (1844) зачинателя польської сентиментальної поезії Ф. Карпінського. Особливо цікавою є проблема впливу ідей Руссо на українських письменників та мислителів 1-ї половини XIX ст. Типологічна проблематика української літератури цього періоду вельми близька руссоїстській: теми народу, природи, землі, патріархальних селянських звичаїв, неприйняття міської цивілізації, певна недовіра до розуму так чи інакше присутні в творчості Є. Гребінки, Котляревського, Л. Боровиковського, Г. Квітки-Основ'яненка, П. Гулака-Артемівського.

РОЗДІЛ

РУССОЇЗМ В РОМАНІ ГЕНРІ ДЕВІДА ТОРО «ВОЛДЕН, АБО ЖИТТЯ В ЛІСІ»

2.1. Автобіографічні мотиви в романі як відображення руссоїстських поглядів

Х. і Х. -Д. Клумпьян з'ясували, що «відродження популярності Торо в Америці датується 1939 роком, коли вийшла друком популярна біографія Торо, написана Генрі Сейдом Кэнбисом, що стала бестселером і зробила ім'я Торо відомим» [22, с. 193]. У 1968 році опубліковано працю О. М. Николюкіна [36] «Американський романтизм і сучасність», в якому вивчається американський романтизм вітчизняними фахівцями. В інших роботах О. М. Николюкіна, а також А. В. Старцева [53] та Н.І. Самохвалова [47] досліджувались соціальні мотиви «експерименту» біля озера, де доводили майстерність Торо як художника. Визнання і популярність до Торо приходять у ХХ столітті, коли його книга «Волден, або Життя в лісі» («Walden: or, Life in the Woods» (1854)) була нарешті визнана в США класическим твором американського словесності.

Генрі Девід Торо, серед предків якого були французи і шотландці, народився в Конкорді і майже все життя провів у рідному краї. Природжений сільський житель, він мав інстинктивну недовіру до великого міста, яке розташовано в двадцяти милях від Конкорда. Економічні умови життя міста визначалися пануванням промислового капіталу і системою експлуатації [41]. Як ідейний спадкоємець Жан-Жака Руссо, Торо вважав, що дорога в царство небесне пролягає серед полів, а не по мощених мостових Бостона. Все життя він прагнув скоротити до мінімуму свої потреби; йому вдавалося витратити дуже мало грошей і зберегти свою незалежність. Загалом, він зробив життя своєю професією. Володіючи незалежним розумом, він прагнув прожити все життя у відповідності зі своїми суворими принципами. Саме це прагнення стало темою багатьох його робіт. Торо завжди абсолютно байдуже ставився до того, що думають про нього місцеві жителі, його

друзі і товариші. Він крокував під музику, ритм якої відбивало його серце. У прояві індивідуалізму Генрі Торо бачив фундамент для утвердження і відстоювання громадської активності особистості [49, с. 202].

Філософ і натураліст Генрі Девід Торо був яскравою фігурою американського трансценденталізму. Торо стає членом трансцендентального клубу, друкує вірші і прозу у журналі «Дайэл». Певною мірою становлення Генрі Торо як мислителя — це заслуга Емерсона, який надихнув його на перші літературні спроби та долучив до трансценденталізму. Р.В. Емерсон у своєму трактаті «Природа» відкрив перед Торо нові обрії. «Торо знайшов у цій книзі настанови, які дуже точно відповідали запитам його бунтівної душі, що не визнавала жодних компромісів: «Життя в гармонії з природою, любов до істини і доброчесності звільнять зір від полуди, аби став доступним створений природою текст» [40]. Основні ідеї цієї системи – самозаглиблення та "довіра до себе", віра в єдність світу та Бога, близькість до незайманої природи, яка веде до морального очищення (в першу чергу — від «вульгарно-матеріальних» інтересів), заперечення насильства над особистістю, духовне самовдосконалення, рух до Наддуші, соціальна рівність «рівних перед Богом» людей — були дуже співзвучні поглядам Торо.

Торо з інтересом вивчав природні багатства США й Канади й приділяв особливу увагу сприятливому впливу природи на людську особистість. Торо заслужив прізвисько «бакалавра природи». Для Торо природа була якимось сакральним місцем, абсолютно чистим і непорочним. Напевно, тому, коли він говорить про природу — то головним чином, має на увазі дику природу, що ще не відчуло на собі руйнівного впливу цивілізації. Потрібно сказати, що Торо звеличував дику природу «...Я маю намір сказати, що в Дикій Природі закладено порятунок Світу» [42, с. 99], й оголосив про залежність цивілізованого

світу від дикої природи, ставши «провісником руху в захист навколишнього середовища» [22, с. 49]. Крім загального для Торо і Руссо зверненням до ідеалу первісних людей, Торо також порівнює своїх співгромадян, що живуть поруч, з індіанцями (тобто близькими як до хронологічного, так і до культурного примітивізму): «Краса індіанця для мене полягає в тому, що в Природі він відчуває себе вільно і природно; він її мешканець, а не гість, і носить її легко і з витонченістю. У людини цивілізованої звички людей, що живуть в будинках. Її дім — тюрма, яка не дає притулку й захисту, але обмежує і пригнічує» [56]. Для нього природа була джерелом натхнення, а суспільство - полем діяльності. В 1847 р. Торо відмовився від сплати податку, не бажаючи підтримувати уряд, що веде війну з Мексикою, і був ув'язненим. Цим актом «цивільної непокори» він призвав перевіряти суспільні встановлення мірилом власної совісті й законами природної справедливості.

Головний твір Торо — "Волден, або Життя в лісі" (1854 р.) був результатом двох років, двох місяців і двох днів (з 1845 по 1847 рр.), які він провів у хатині на березі Волденського ставка. Життя Торо на березі Уолденського ставка не означало відходу від громадських проблем. Письменник-філософ намагався довести можливість іншого способу життя, ніж буржуазне існування, він прагнув розкрити у людській особистості здатності до такого життя, яке було б сповнене глибоким сенсом і тому гідне людини [17, с. 59]. Він збудував хатину на гроші, позичені у Емерсона. У своїй книзі "Волден" Торо перетворив цей період в один рік. Книга написана так, що головне місце в ній займають найпростіші, земні турботи людини (так, у главі "Господарство" Торо докладно описує свої витрати на будівництво хатини). У заключній частині книги Торо прагне філософськи осмислити свій досвід [47]. Філософія людського життя і щастя — головний предмет його книги. З цієї точки зору великого значення набуває вплив на Торо східних

філософії життя. «Образ автора «Волдена» можна зіставляти не тільки з образом християнського відлюдника, але й з образом індійського брахмана, для якого усамітнення в лісі є одним з усталених традицією етапів життєвого шляху» [44]. Автор «Волдена» порівнює себе з півнем, який горлає на сідалі і будить сусідів. Проповідницький елемент визначає структуру книги. Розповідаючи про свій досвід, автор закликає читачів «піднятися завдяки свідомому зусиллю» [58, с. 50]. Особливе значення при цьому має достеменність розповіді — дається взнаки давня недовіра пуританів до будь-яких вигадок. Цим зумовлені й акцентування на розповіді від першої особи, до якого вдається автор, і докладний фінансовий звіт, що вельми зацікавив співвітчизників Торо. Саме цей твір відкриває внутрішню межу самопізнання людини. І аж до сьогоднішнього дня в американській літературі немає нічого, рівного "Волдену". Оманливо-скромна, як і аскетичне життя самого Торо, ця книга — ключ до здійснення класичного ідеалу "правильного життя". Сплав поезії та філософії, вона закликає читача переглянути своє життя. Будівництво хатини на березі Волдена, яке Торо описує так докладно — це метафоричне зображення ретельного творення людської душі. Перед нами ціла філософія, що закликає не чинити опір течії днів, плисти за течією, занурюючись в глибинні таємниці природи, бути вільним у всьому — від дихання до високих думок.

У «Волдені» повністю розкрився талант Торо-поета. Музичні ритми книги, її поетична образність гідні найвищої поезії. Поезія Т. поряд з його прозою здається надто прозаїчною, дещо «шорсткуватою». Але його вірші не можна назвати невдалими. У поезії Торо був експериментатором. Намагаючись створити нові жанрові форми, він спробував втілити емерсонівську ідею вірша як спалаху думки. Думка у віршах Торо висловлюється із споглядання природного світу. Будучи найпослідовнішим трансценденталістом, Торо у своїй поезії зосереджується на зовнішньому образі природи, що дає знання Бога.

Принцип зримості визначає вибір художньої форми фрагменту, організованого як уривок зі щоденника [32, с. 41]. Місцями проза Торо нагадує грубувату манеру «малих голландців». Так, у «Волдене» є кілька жанрових замальовок в дусі старих голландських майстрів. Особливо хороша гумористична картинка п'яної гулянки, герої якої — волденские жаби, «душі давніх п'яниць та гуляк, донині нераскаянные, [які] намагаються заспівати пісню в своєму Стигийском озері» [58, с. 85]. Особливо підкуповує те, що Генрі Торо приписував природі прості людські властивості. Вечорами було чути, пише він, як «кректав на ставку

лід точно йому було ніяково в ліжку і хотілося повернутися на інший бік, точно його турбували вітри і погані сни» [58, с. 174].

"Волден, або Життя в лісі" це книга про досвід Торо, його експеримент, але по більшій частині, ця книга про його філософію, філософію життя, яку він розробив, живучи в лісі на самоті. І основна складова частина цієї філософії — жити простіше. Насправді, нам не потрібно так багато речей. Люди весь час хочуть більше і більше. І це, за його словами, джерело нещастя, якщо ви постійно намагаєтеся отримати більше і більше, ви ніколи не станете щасливим. Таким чином, його ідея була в тому, щоб бути щасливим з тим, що вам дійсно потрібно, і потім вже зосередитися на інших речах. Замість того, щоб намагатися постійно отримати більше і більше, живіть простіше, і у вас з'явиться багато часу для себе. Ви будете насолоджуватися життям.

Отже, "Волден, або Життя в лісі" являє собою не тільки опис дворічного експерименту "природного життя". Це твір – філософія життя Генрі Девіда Торо, в якому він розмірковує про те, яким чином людина може удосконалити себе, зробити життя духовнішим і осмисленим.

2.2. « Правильне життя» за концепцією Жан-Жака Руссо в романі «Волден, або Життя в лісі»

Навесні 1845 року молодий Генрі Девід Торо, глибоко зацікавившись трансценденталістськими поглядами Емерсона, прийняв рішення відгородитися на якийсь час від соціуму і зосередитися на потребах власної особистості, починає свій досвід правильного життя. Для реалізації цієї мети він відбудував собі невеликий будиночок біля ставка Уолден. Будиночок Торо, розташовувався всього кілометрах у двох від рідного Конкорда, а туди він навідувався часто — побачитися з рідними, покуштувати домашньої їжі, поговорити з сусідами, дізнатися новини, так що його відлюдництво було вельми відносним. Наслідком дворічного «відлюдництва» стало написання однієї з найбільш вражаючих книг у світовій літературі: «Волден, або Життя в лісі». Про зміст книги говорять самі назви розділів, такі як: «Де я жив і для чого», «Господарство», «Ставок в зимову пору», «Звуки», «Самотність», «Відвідувачі», «Бобове поле», «Вищі закони», «Зимові тварини», «Безсловесні сусіди». Книга написана в жанрі філософського та автобіографічного есе. Протягом свого існування на чужині найбільше часу письменник приділяв здобичі прожитку, плаванню та читанню. Так він прожив більше двох років. На своєму прикладі автор хотів продемонструвати сучасникам, які прагнуть до успіху і матеріального процвітання, що комфортно і з задоволенням можна жити і без всіх цих загальноприйнятих атрибутів благополучного життя. У промислової революції й починає зароджуватися жадоба, а ця людина протиставля безумовну свободу, самотність, безтурботність і споглядальність. Основний матеріал для "Волдена" йому дали щоденникові записи за два роки життя в лісі [38, с. 399].

"When I wrote the following pages, or rather the bulk of them, I lived alone, in the woods, a mile from any neighbor, in a house which I had built

myself, on the shore of Walden Pond, in Concord, Massachusetts, and earned my living by the labor of my hands only. I lived there two years and two months. At present I am a sojourner in civilized life again" [68]. Відхід у ліс — свідоцтво неприйняття Торо основ існуючого укладу життя. На сторінках «Волдена» йому пред'являються суворі звинувачення — в поневоленні людини, перетворення робітника в машину, у створенні прірви, на одній стороні якої палаци, а на іншій – жалюгідні халупки бідняків: «... though the birds of the air have their nests, and the foxes their holes, and the savages their wigwams, in modern civilized society not more than one half the families own a shelter» [68]. І така картина всюди: «From a city full of despair, you fall into a village full of despair» [68]. Власність — це пастка, потрапивши в яку людина опиняється в лещатах економічної залежності від суспільства. Вирватися з неї можна тільки звівши до мінімуму потреби, обмежившись тим, що дійсно життєво необхідно. «Simplify, simplify. Instead of three meals a day, if it be necessary eat but one; instead of a hundred dishes, five; and reduce other things in proportion» [68]. Все це Торо реалізує на практиці під час свого життя на Волдені. Подібно Руссо, Торо прагнув (і більш послідовно) не тільки прославляти таку простоту, але і в якійсь мірі показувати приклад власним життям.

Якщо «відлюдництво» Руссо ніяк не можна назвати кроком справжнього звільнення від громадських пут до незалежності і самодостатності, то уолденський експеримент Торо був зроблений саме з метою показати, що особиста незалежність від суспільства можлива і навіть в якійсь мірі вигідна. Але найважливіший результат експерименту полягав в тому, що Торо витрачав на все це лише невелику частину часу: лєвова частка залишалася для вивчення природи, для читання, для роздумів і відпочинку [47, с. 62]. Розділ «Господарство» Торо постачає детальними розрахунками, що демонструють, як мало коштів йому знадобилося для самостійного будівництва своєї хатини і для

задоволення інших «життєвих потреб», до яких Торо, маючи на увазі клімат, зараховує потреби в їжі, одязі, теплі і укритті. Економіка спрощення, до якої закликав Торо, розкривається в одному з місць «Волдена», де автор порівнює себе з бідним трудівником-ірландцем: «I did not use tea, nor coffee, nor butter, nor milk, nor fresh meat, and so did not have to work to get them; again, as I did not work hard, I did not have to eat hard, and it cost me but a trifle for my food; but as he began with tea, and coffee, and butter, and milk, and beef, he had to work hard to pay for them, and when he had worked hard he had to eat hard again to repair the waste of his system — and so it was as broad as it was long, indeed it was broader than it was long, for he was discontented and wasted his life into the bargain» [68].

У першому розділі — «Господарство» він описує економічну сторону свого експерименту. Скрупульозний підрахунок витрат і доходів (неповні 27 доларів, виручені від продажу вирощених бобів і нечастої роботи за наймом) доводить, що фізична праця в корисних для здоров'я дозах повністю забезпечує необхідний прожитковий мінімум — витрати на дах, харчування та одяг. А крім того, у людини залишається досить вільного часу для того, щоб читати, думати, мріяти, спілкуватися з друзями та природою. Торо, зрозуміло, не пропонує всім оселитися в хатинах і повернутися до натурального господарства, більш того, застерігає від сліпого наслідування і копіювання його досвіду, але він і не збирається обмежуватися закликаннями. Для Торо важливий принцип, а далі хай кожен шукає свій шлях. Головне — зуміти відмовитися від розкоші і комфорту заради духовної та економічної незалежності [53].

На думку Торо, життя його сучасників — це життя безумців, які не вміють відрізнити хороше від поганого і згубне від корисного. "Most men, even in this comparatively free country, through mere ignorance and mistake, are so occupied with the factitious cares and superfluously coarse labors of life that its finer fruits cannot be plucked by them " [68], — пише

він у першій главі книги, яка називається "Господарство". І в іншому місці ще сильніше: "I see young men, my townsmen, whose misfortune it is to have inherited farms, houses, barns, cattle, and farming tools; for these are more easily acquired than got rid of. Better if they had been born in the open pasture and suckled by a wolf, that they might have seen with clearer eyes what field they were called to labor in" [68].

Накопичення власності і турботи по примноженню її виснажують людину і женуть її стрімголов по дорозі життя. Вона ледве встигає схаменутися перед смертю і визнати, що життя її пролетіла даремно, каже Торо. Це відбувається з усіма й повсюдно [58, с. 401]. Торо думає, що зло ще можна виправити, якщо людина добровільно відмовиться від марних турбот, якими обтяжує себе. Насамперед вона повинна дати собі строгий звіт, чого вона дійсно потребує і що зайве. Тоді вона легко усвідомить, що найкраще обмежити свої матеріальні потреби предметами першої необхідності. Величезна частина того, що зветься розкішшю, і багато з того, що іменується "зручностями життя", не тільки не потрібні людині, але "позитивно заважають прогресу людського роду", говорить Торо.

У числі предметів першої необхідності Торо називає їжу, дах над головою, одяг. Стосовно першого, то здобути собі необхідну їжу, живучи в лісі на самоті, дуже просто. "Чого ще бажати розумній людині, — каже Торо, — крім хорошої порції кукурудзи, звареної з сіллю?" [58, с. 74]. Сучасне житло, на думку Торо, являє собою безглузду і руйнівну споруду, що в жодній мірі не відповідає потребами людини, щось середнє між лабіринтом, музеєм, в'язницею і усипальницею. "Під час роздумів про те, як мені чесно заробити на життя і при цьому не позбавити себе свободи для свого істинного покликання... я часто поглядав, — пише Торо, — на велику скриню біля залізничного полотна, шість футів на три, куди робочі прибирали на ніч свій інструмент, і думав, що кожен, кому доводиться туго, міг би придбати за долар такий

ящик, просвердли в ньому кілька отворів для повітря і забиратися туди в дощ і вночі... Можеш лягати спати коли заманеться, а виходячи, не боятися, що землевласник або домовласник стягне з тебе квартирну плату" [58, с. 36]. Переходячи до питання про те, як одягтися, Торо вибухає вогнем епіграм в стилі "Sartor Resartus" Карлейля з приводу поневолення людини її одягом. "Обрядіть опудало в ваше плаття, а самі встаньте поруч з ним голяка, і люди швидше привітаються з ним, аніж з вами", — говорить він. І далі: "Нещодавно, проходячи повз кукурудзяне поле, я побачив капелюх і сюртук, натицькані на палицю, і відразу впізнав господаря ферми. Негода трохи попсувала його з тих пір, як ми з ним бачились останнього разу" [58, с. 28]. Торо, однак, не обмежується цими епіграмами. Він висловлює глибоку тривогу з приводу того, що предмети першої необхідності стають недоступними для людини. "Якщо стверджувати, — пише він, — що цивілізація дійсно покращує умови життя... тоді треба довести, що вона поліпшила і житла, не підвищивши їх вартості; вартість речі я вимірюю кількістю життєвих сил, які треба віддати за неї одноразово або в розстрочку" [58, с. 39]. Провівши підрахунок, Торо приходять до висновку, що робітник у США має "витратити більшу частину життя, доки заробить собі на вігвам" [58, с. 39] Таку ж тривогу видають його заключні слова про одяг. "Я не можу повірити, — пише Торо, — що наша фабрична система є кращим способом одягати людей. Становище робітників з кожним днем стає все більш схожим на те, що ми бачимо в Англії, і дивуватися тут нічому, адже, наскільки я чую і бачу, головна мета цієї системи не в тому, щоб дати людям міцний і пристойний одяг, а тільки в тому, щоб збагатити фабрикантів" [58, с. 34].

На думку Торо, сучасна людина виходить за рамки своїх потреб, змушує себе витратити час і сили, щоб заробити гроші і придбати на них те, що, зроби він власноручно, коштувало б йому набагато дешевше і вимагає менших зусиль. Їжу людина може добувати, працюючи на

невеликій ділянці виключно на себе, побудувати будинок своїми руками, як робив це Торо, носити простий, домотканий одяг. Тоді людина змогла би перестати бути рабом цивілізації і своїм власним, отримала би більше вільного часу на те, щоб розвиватися духовно [47, с. 63]. Суспільство відволікає її від серйозних думок. До того ж, на думку Торо, люди спілкуються один з одним надто часто і не встигають придбати один для одного нової цінності. Однак при всій своїй любові до самотності, Торо не є відлюдником. Іноді до нього приходять до тридцяти осіб. Правда, найбільш повноцінне і цікаве спілкування відбувається при невеликому скупченні народу. Якщо гість приходить один, він розділяє з господарем скромну трапезу, якщо гостей виявляється більше, то все обмежується їжею духовною, тобто бесідами. Поки він живе в лісі, до нього приходять більше людей, ніж будь-яку іншу пору його життя; для нього це — прекрасна можливість поспостерігати за ними.

У главі, названої «Самотність», Торо заперечує необхідність спілкування людей між собою в тій формі вимушеного співіснування, яке пропонує сучасна міська цивілізація. «...We live thick and are in each other's way, and stumble over one another, and I think that we thus lose some respect for one another...Consider the girls in a factory — never alone, hardly in their dreams» [68]. Торо звеличує свою самотність як природну форму спілкування індивіда з навколишнім світом. «I am no more lonely than the loon in the pond that laughs so loud, or than Walden Pond itself.. I am no more lonely than a single mullein or dandelion in a pasture, or a bean leaf, or sorrel, or a horse-fly, or a bumblebee. I am no more lonely than the Mill Brook, or a weathercock, or the north star, or the south wind, or an April shower, or a January thaw, or the first spider in a new house» [68]. Торо вводить характерний «космічний» мотив: «Why should I feel lonely? is not our planet in the Milky Way?» [68].

Після роботи він не рідше ніж раз на два дні йде в найближчий селище за новинами. Там, побувавши в гостях у кого-небудь із знайомих, почувши новини, він вночі повертається додому, і при цьому ніколи не збивається з шляху. Хоча заблукати в лісі, на його погляд, — незабутнє і повчальне відчуття. Поки людина не збивається з дороги, він не осягає всієї «величезності і незвичайності Природи». Йдучи з дому, він ніколи не замикає дверей. Проте його ні разу не обікрали. Він переконаний, що, якби всі жили так само просто, як він, грабежі були б невідомі, оскільки вони відбуваються там, де в одних є надлишки, а у інших немає й необхідного.

У радіусі кількох миль від його хатини, крім Волдэна, є ще кілька ставків. Він описує їх життя, як життя живих істот. Прибережні дерева йому здаються віями, опушившими озера-очі, кручі — це брови, береги — губи, які ставок облизує. Замість того щоб ходити до вчених людей, він, як друзів, відвідує деякі рідкісні в тих краях дерева — чорну березу, бук або яку-небудь особливо високу сосну. Одного разу під час далекої прогулянки він заходить в будинок дуже бідного багатодітного ірландця, радить йому піти за його власним наприклад, відмовитися від роботи на господаря, жити безтурботним життям і йти назустріч пригодам. Тоді, на думку Торо, ірландець зможе впоратися зі своєю нуждою.

Іноді, крім прагнення до духовного життя, в ньому прокидаються дикі початки, і він йде ловити рибу, полювати [53]. Проте якщо людина носить в собі насіння духовності, то після дорослішання, він відмовляється від подібних занять. До цього з часом приходять і Торо і майже повністю відмовляється від тваринної їжі. Йому здається, що в ній є щось вкрай нечисте. Вона заважає збереженню духовних сил і поетичного почуття. Якщо від неї відмовитися повністю, зрозуміло, може відбутися деяке фізичне ослаблення тіла, але не варто шкодувати про це, оскільки таке життя знаходиться у згоді «з вищими принципами». Він не п'є вина, а тільки чисту воду зі ставка, так як хоче

завжди бути тверезим. Якщо вже оп'яняться, то тільки повітрям, вважає Торо.

«Він любив тварин. " I once had a sparrow alight upon my shoulder for a moment while I was hoeing in a village garden, and I felt that I was more distinguished by that circumstance than I should have been by any epaulet I could have worn", - говорить Торо. Емерсон у своїх спогадах про Торо розповідає, що риби пливли до нього в руки, бабаки дозволяли витягувати себе за хвіст з нори лисиці ховалися у нього в хатині від мисливців» [53]. Поруч з ним мешкає безліч тварин: зовсім приручившаяся дика миша, яка їсть у нього з долоні, куріпка зі своїми пташенятами, чиї спокійні мудрі очі Торо здаються настільки ж древніми, як саме небо, яке в них відображається. Він стає свідком бійки мурах, рудих і чорних, і відчуває при цьому таке ж хвилювання, нібито перед ним знаходилися люди. На ставку він спостерігає за гагариною, яка, намагаючись перехитрити його, цілий день пірнає в ставок.

Ближче до зими Торо викладає в своєму будинку вогнище. Вогонь вогнища теж стає його другом. Дивлячись на вогонь по вечорах, він очищає свої думки і душу від скверни, накопиченої за день. Взимку мало хто з людей навідується в його хатину. Зате випадає чудова можливість спостерігати за тваринами. Біля свого будинку він розкидає недостиглі кукурудзяні качани, картопляні очистки, а потім з цікавістю стежить за звичками залучених ласощами кроликів, білок, сойок, синиць. Одного разу йому на плече сідає воробей, він сприймає це як відмінність «більш високу, ніж будь-які еполети».

Взимку ставок засинає і покривається шаром блакитного льоду. Вранці на нього приходять люди ловити окунів і щук. Сільські жителі і навіть цілі артілі льодорубів запасуються на літо льодом. В кінці березня — початку квітня ставок розкривається. Під впливом сонячних променів вранці та ближче до вечора він гуде, і тоді здається, що це потягується і позіхає та прокидається людина. Вся Земля для Торо — жива істота.

Повертаючись з півдня, навесні над ставком пролітають гуси, качки, голуби, ластівки, з'являються жаби і черепахи. Починає зеленіти трава. Ранок несе прощення всіх гріхів і заклик до духовного відродження. Торо вважає, що люди повинні жити в унісон з природою, прислухатися до її заповідей. У житті міст настав би застій, якби дика природа не межувала з ними, бо для них вона є джерелом бадьорості. Людина бажає одночасно – і все пізнати, і залишити таємницю природи нерозгаданою. Їй необхідно знати, що існують сили, що перевершують її власні. Хоча Торо і виступає в книзі від свого імені, "Волден" як літературний твір має два плани: це не тільки щоденник автора, що опікується соціальними проблемами сучасного американського життя, але також і романтична утопія, в центрі якої стоїть протестуючий герой-індивідуаліст, схильний до крайніх полемічних узагальнень [53].

Так закінчується перший рік життя Торо в лісі. Другий рік дуже на нього схожий, і його автор не описує. 6 вересня 1847 р. Торо остаточно залишає Волдэн.

Таким чином, мета дворічного усамітнення Генрі Девіда Торо на березі Волдена полягала не в перетворенні суспільства і навіть не в тому, щоб представити людству гідний наслідування зразок правильного життя. Вона полягала у виробленні «розумної» і «моральної» позиції, у тому, щоб, відмовившись від загальноприйнятої етичної та соціально-психологічної норми, відокремити істинні цінності від помилкових.

2.3. Образ «природної людини» у творі "Волден, або Життя в лісі"

Цікаву концепцію "природної людини" висунув Ж.Ж.Руссо, який закликав сучасників повернутися до природи і природного життя, вважаючи це єдиним можливим порятунком від жахливого поступу суспільного прогресу, який руйнує людину зсередини.

«Природна людина» для Ж.-Ж. Руссо є первісно доброю («вроджена доброта»), а відтак її слід захистити від згубних впливів соціальних інститутів і повернути в суспільство в первісній моральній чистоті та незіпсованості, оскільки «рукотворна» цивілізація не тільки деформує свідомість індивіда, а й нівечить його духовно "Бездумні, постійно невдоволені природою, знайте, що всі ваші біди приходять до вас від вас же самих" [1]. Оскільки все необхідне для життя людина може почерпнути з природи, яка не знає таких понять, як зло, розбещеність, лицемірство, шахрайство, то саму людину необхідно повернути до її первісного стану. Не дивно, що мислитель бачить ідеальну людину дикуном, який живе у повній злагоді з природою, керуючись такими почуттями й інстинктами, на яких згубно не відбилася цивілізація. Природа замінює божество, стає прототипом доброти та благополуччя, критерієм вищої цінності. Надання вільному розвитку, природа веде до повної перемоги почуттів, а не розуму, інстинкту, а не роздумів, самозбереження, а не пригнічення. Людина — це не лише мозок, але і почуття і пристрасті [31].

В основі руссоїзму — ідея про принципову несумісність двох, з точки зору Руссо, протилежних начал: природного і протиприродного, які відповідно уособлюють людину і суспільство, що перебувають у стані безперервного і виснажливого протистояння. При цьому природне ототожнюється з реальним, сущим, суттєвим, таким, що існує об'єктивно і не створене людиною, а протиприродне — з надуманим, вигаданим, ганебним. Перше втілюється в біологічній природі всіх живих створінь, насамперед у людині як природній істоті, а друге — в цивілізації, державі з її атрибутикою та символами — чинами, гербами, грішми та соціальною ієрархією. В цілому концепція «природної людини» для Руссо мала історичний смисл, оскільки повинна була стати тією необхідною моделлю людських відносин у суспільстві, спираючись на які індивід зміг би гармонійно побудувати своє життя в державі.

Шлях до істини вбачався як результат звільнення від панування цивілізації та всіх породжених нею явищ – станової нерівності, суспільних забобонів і вад. «... Людська особа сама собою, просто від своєї природи, є певним буттям, головну ознаку якого складає свобода. Як писав Ж.-Ж. Руссо: "Людина народжується вільною, тоді як усюди вона знаходиться в кайданах". Людина від природи є вільною істотою, відданою у владу власної волі. І вона має незаперечні, первинні, невід'ємні від її сутності права» [54].

Джерелом і хранителем «природних» традицій є простий народ, насамперед селянин, що його цивілізація зачепила найменше. Щирі, безпосередні почуття людини, здатність не до інтелектуальної, а до емоційної рефлексії діставали докорінно інше поняттєве розуміння у порівнянні з раціоналізмом XVII ст. Тепер уже не розум оцінювався як єдиний правильний критерій дійсності та істини, а почуття, які вказують на близькість людини до природи.

Генрі Торо був послідовником ідей Жан-Жака Руссо про необхідність «повернення людини до природи». Руссоїстичні ідеї втілені в романі Торо «Волден, або Життя в лісі».

«Волден, або Життя в лісі» — трактат про первинні життєві потреби, про те, як людина, не обтяжуючи себе, може забезпечити собі дах над головою, мінімум їжі, одягу та палива. Істинний філософ, вважав Торо, повинен йти попереду свого століття, «він по-іншому, не так, як його сучасники, живиться, вкривається, одягається і зігрівається» [58, с. 13]. Аскетичний спосіб життя, згідно з його проповіді, доступний кожному, хто хоче вдосконалити себе. Його звернення до людства, його філософія полягає в тому, що Людина – це невід'ємна складова Природи, а цивілізація – це зло, яке підпорядкувало собі людину і жорстоко її вбиває. Іншими словами, Планета – це організм, досконалий у своїй первозданності, який повільно пожирає рак, тобто цивілізація. Є моменти, коли читаєш і старанно киваєш головою, дивуючись,

наскільки він має рацію, кажучи ось таку істину. Я пішов у ліс, бо хотів жити розумно, мати справу лише з найважливішими фактами життя... Я не хотів жити підробками замість життя – воно дуже цінно для цього; не хотів я і самозречення, якщо в ньому не буде крайньої необхідності [53]. Я хотів зануритися в саму суть життя і дістатися до його серцевини...звести його до найпростіших її форм, і якщо воно виявиться незначним – ну що ж, тоді досягнути всю його нікчемність і сповістити про те світу; а якщо воно виявиться сповнено високого сенсу, то пізнати це на власному досвіді... У книзі прекрасні описи природи, які передані настільки натурально і барвисто, що бентежать душу, змушують закрити очі і перенестися в світ Волдена, в ліс, який розкрив перед ним свої двері і дозволив насолодитися спокоєм і умиротворенням.

Влаштувавши своє життя в лісі на принципах «економії», письменник користувався дозвіллям як філософ. Він хотів жити неквапливо (*deliberately*), вдаючись до роздумів про Час, Вічність, Верховні закони і закони природи. Довгі літні години він проводив «в блаженній замисленості», насамоті, прислухався до голосів лісу, спостерігав за життям тварин і рослин. Таке проведення часу повинно було здаватися його сусідам ледарством, гідним лише осуду. Однак письменник вважав інакше. «Якщо б мене судили квіти і птахи зі своєї точки зору, — писав він, — мене нічим було б дорікнути» [58, с. 75].

Природа займає величезне місце в творчості Торо і складає основну частину його робочого матеріалу, але все ж не є темою його робіт. Описуючи будь-яке природне явище, автор робить проекцію на людську сутність, на характеристику внутрішнього світу людини. На сторінках «Волдена» Торо виступає і як натурфілософ, насичуючи твір багатим матеріалом своїх спостережень над життям тварин і рослин, і як мораліст, з'ясовуючи, яке значення має контакт з природою в житті сучасної людини, але, насамперед, як письменник-есеїст, розповідає про особисті враження свого автора-героя, його стосунки зі світом природи,

про його бачення гармонійної всесвіту. Торо був переконаний, що тільки близькість до природи, яка втілює трансцендентний ідеал, може вказати людині шлях до моральності. Кожна людина зобов'язана переглянути свій спосіб життя, усвідомивши всю неправильність звичного повсякденного життя в гонитві за достатком. Цей перегляд починається з дуже нескладних, але абсолютно необхідних кроків, підготовчих етапів морального самовдосконалення. Осягненню цього шляху сприяє усамітнення, яке допомагає людині відчувати свою природну гармонійність. Жити в лісі — значило знайти душевне здоров'я і моральну досконалість, оскільки природа — втілення краси і божественної мудрості. Близькість до природи Торо відстоював не на теоретичному, а на практичному рівні. Все своє життя він був у постійних подорожах та екскурсіях. У своєму «Щоденнику» він писав про себе, що просто не уявляє, як може просидіти вдома цілий день, не прогулявшись до близького його серцю дуба, поля, ставка. Торо не хотів пропустити жодної дрібниці: цвітіння білої водяної лілії, прихід весни, звуки лісу і т. д. «Я люблю природу і оспівую її, кожен дрібниці в ній, просто тому, що люблю пейзаж, на тлі якого відбуваються мої розмови з Богом, і мій дух підноситься вгору» [10, с. 330].

Торо, як послідовник Емерсона, бачив у природі джерело вищої сили, краси і добра. Зовнішній світ був для нього відображенням внутрішнього світу. І необхідно розуміти, що у своїх прогулянках по лісі, барвистих описах полів і квітів, Торо хвилювала зовсім не відмінність порід дерев або залежність врожаю від природних умов, а твердження трансцендентної сили, що поєднує людину з природою і Богом.

Торо називав сам себе «інспектором лісових стежок» і «доглядачем злив і сніжних бур», а завдяки Емерсону в колі трансценденталістів за ним закріпилося прізвисько «бакалавр природи», але ні в якому разі не варто розуміти це буквально, все життя мислителя не зводилося до

вивчення лісових стежок, дослідження природи було важливо для нього як філософа природи, а не натураліста. Цілі глави «Волдена» присвячені зображенню гармонії людини і природи (за спогадами сучасників, у Торо був особливий талант спілкування з природою: до нього підпливали риби, а птахи клювали зерно у нього з руки). Природа в зображенні Торо наділена душею і життям, її споглядання — найбільше благо, тому що, слухаючи голоси лісу, стежачи за рухом хмар, людина зростає, як зростає ночами кукурудза. Лірично забарвлені пейзажі Торо належать до кращих сторінок, присвячених природі, у світовій літературі. У тканину розповіді органічно входять вірші, які стверджують єдність людини і природи:

Можна бути ближче до небес, Якщо мій Волден — це я сам? Я над ним і вітер швидкий, Я і кам'янистий берег [25, с. 365].

Саме Волдену присвячені найбільш проникливі рядки у розділі «Ставки»: «Це око землі, і, заглянувши в нього, ми вимірюємо глибину власної душі» [58, с. 220]. Озеро виростає в символ чистоти і вічної молодості, з яким зіставляється навколишнє життя. З гіркотою пише Торо про те, що лісоруби спустошили береги озера, на них набудували хлівів, поблизу проклали залізницю, а мешканці сусіднього селища подекують про те, щоб провести воду Волдена до себе в кухні. Втрату єдності з природою Торо вважає однією з головних причин деградації людства. Відновлення цієї єдності — неодмінна умова фізичного і морального здоров'я. «Природою неможливо пересититися» [58, с. 367]. Генрі Торо закликає нас максимально спростити своє життя, відмовитися від усього наносного і штучного — нескінченних справ і турбот, ритуального спілкування, непотрібних речей, щоб вивільнені час і сили звернути на наші справжні завдання — самоусвідомлення, читання піднесених книг та духовну роботу.

«Людиною випробувано так мало...». Герой Торо пробує — він обробляє землю, засіває її, збирає врожай — жито, картопля, боби,

буряк, горох; із старих цеглин складає в будинку вогнище, на якому буде пекти хліб і готувати собі їжу; збирає ягоди і ловить рибу. І, виявляється, що «тілесні потреби» вимагають зовсім небагато часу від людини яка живе почуттям «прямої подяки Богу за дар життя».

«Життя в лісі» — це розгорнута відповідь на питання: «Що людині потрібно?» Відповідь людини гранично щирої і простої — «Наш духовний хліб нарізаємо куди тонше, ніж наші предки – пшеничний». Жива значимість моральних начал наново відкрита автором для себе (і нас) на березі Уолденського ставка. В розділах «Читання», «Звуки», «Самотність», «Безсловесні сусіди» — духовні дослідження людини, яка не зупиняється у роботі по поверненню до Людини, «...бо диявол завжди знаходить роботу для зайвих рук». Читання як робота, співбесіда та продовження діалогу з тим, хто «...найближче до нас стоїть...з працівником, який створив нас самих». Це чудовий і неквапливий урок (не керівництво) діяльного пізнання від Торо. Уроки музики від «співрозмовника вітру» читач отримає у розділі «Звуки» і зрозуміє, що слухати – не значить чути. Нам показують ще одну стежку в цьому «лісі», якою можна «...йти поруч з Будівельником Всесвіту».

В хатині відлюдника Торо тільки три стільці. Один — для самотності, два — для дружньої бесіди, а три — для гостей, коли вони приходять. Відлюдництво Торо було відкритим, до нього міг заглянути будь хто — і «друг, з терпінням що тлумачить Бога, відбитого в образі людини», і «спотворення і подобу людини». Ніхто і ніщо не могло перешкодити безперервним в цій «майстерні» дослідженням справжніх основ життєбудівництва як «Дому», в якому не потрібно більше трьох стільців.

Відомий американський архітектор зазначив, що без цієї книги не було б сучасної архітектури. Домогосподарка може знайти в ній безліч корисних зауважень з домоводства. Поет-початківець — невелику антологію світової поезії. Любитель «готової мудрості» — збірник

блискучих афоризмів. Богослов, який сумнівається почує веселу проповідь. А люблячий батько відкопав кілька казок, які можна буде розповісти на ніч дітям. «Нехай кожен займеться своєю справою і постарается бути тим, ким він народжений бути» [58, с. 376].

У "Висновку" він говорить: "Мій досвід, у всякому разі, навчив мене наступного: якщо людина сміливо крокує до своєї мрії і намагається жити так, як вона йому підказує, що його чекає успіх, якого не дано буденного існування. Дещо він залишить позаду, переступить якісь невидимі кордони; навколо нього і всередині нього встановляться нові, загальні і більш вільні закони, або старі будуть витлумачені в його користь у більш широкому сенсі, і він здобуде свободу, належну вищій суті. Чим більше він спростить своє життя, тим простіше представляться йому всесвітні закони, і самотність не буде для нього самотністю, бідність перестане бути бідністю, а слабкість — слабкістю. Якщо ти збудував повітряні замки, твоя праця не пропала марно; саме там їм і місце. Тобі залишається підвести під них фундамент"[58, с. 374].

Таким чином, згідно Торо, по-перше кожна людина повинна прагнути до висловлення власних думок, до відстоювання своєї самобутності і зміцнення своєї самостійності, по-друге природа є джерелом сили, краси, добра, в ній він бачить відображення внутрішнього світу людини, ідеал досконалості.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Отже, Генрі Девід Торо один із найцікавіших і найменш вивчених представників американського романтизму. Торо називали стоїком і епікурейцем, анархістом і естетом, ново-англійським йогом і пантеїстом, лісовим відлюдником і аболіціоністом, непротивленцем і економістом англійського трансценденталізму. Естетичні погляди Торо склалися під впливом європейських романтиків, ідей протестантизму та східної думки.

В основі поглядів Генрі Торо на людину, природу і суспільство лежали трансценденталістські ідеї. Концепція Емерсона «self-reliance» детермінує індивідуалістичні погляди Торо. Простота, практика, індивідуальний досвід, близькість до природи – такі головні філософські ідеї конкордського мислителя.

Генрі Торо був послідовником ідей Жан-Жака Руссо про необхідність «повернення людини до природи». Руссоїстичні ідеї втілені в романі Торо «Волден, або Життя в лісі» як взаємовідносини людини, природи та цивілізації. Торо перейняв від Руссо різко критичне ставлення до прогресу, заснованому на соціальній нерівності і піднесенні одних за рахунок інших. Відхід у ліс – свідок неприйняття Торо

основ існуючого укладу життя. На сторінках «Волдена» йому пред'являються суворі звинувачення – в поневоленні людини, перетворення робітника в машину, у створенні прірви, на одній стороні якої палаци, а на іншій – жалюгідні халупки бідняків. Власність – це пастка, потрапивши в яку людина опиняється в лещатах економічної залежності від суспільства. Вирватися з неї можна тільки звівши до мінімуму потреби, обмежившись тим, що дійсно життєво необхідно. Подібно Руссо, Торо прагнув (і більш послідовно) не тільки прославляти простоту, але і в якійсь мірі показувати приклад власним життям. Торо як і Руссо бачив людину частиною природи. В романі «Волден, або Життя в лісі» Торо виступає і як натурфілософ, насичуючи їх багатим матеріалом своїх спостережень над життям тварин і рослин, і як мораліст, з'ясовуючи, яке значення має контакт з природою в житті сучасної людини, але, насамперед, як письменник-есеїст, розповідає про особисті враження свого автора-героя, його стосунки зі світом природи, про його бачення гармонійної всесвіту.

"Природна людина" — це людина не зіпсована цивілізацією. Оскільки все необхідне для життя людина може почерпнути з природи, яка не знає таких понять, як зло, розбещеність, лицемірство, шахрайство, то саму людину необхідно повернути до природи. Торо був переконаний, що тільки близькість до природи, яка втілює трансцендентний ідеал, може вказати людині шлях до моральності. Кожна людина зобов'язана переглянути свій спосіб життя, усвідомивши всю неправильність звичного повсякденного життя в гонитві за достатком. Цей перегляд починається з дуже нескладних, але абсолютно необхідних кроків, підготовчих етапів морального самовдосконалення. Осягненню цього шляху сприяє усамітнення, яке допомагає людині відчувати свою природну гармонійність. Кульмінацією роздумів Торо про взаємодію природи і людини був уолденський експеримент.

РОЗДІЛ 3
РЕЦЕПЦІЯ РУССОЇСТСЬКОЇ ПАРАДИГМИ «ПРИРОДНОЇ
ЛЮДИНИ» В ПЕНТАЛОГІЇ «ШКІРЯНА
ПАНЧОХА» ДЖЕЙМСА ФЕНІМОРА КУПЕРА

3.1. Формування романтичного світогляду у Дж. Ф. Купера

Літературна спадщина Дж. Ф. Купера різноманітна за тематикою, є досить значною, і ще за життя письменника викликала інтерес передових людей того часу. У першій половині 19 століття Дж. Ф. Купер був одним з найвідоміших і популярних письменників у світовій літературі. Його близький друг С. Морзе відзначав: «I have visited many European countries and everything I say about the glory of Cooper is based on my own observations. In every large European city I have visited, Cooper's works occupy a place of honor in the Windows of every bookstore. They are published in 34 different places in Europe as soon as he finishes them» [67, pp. 76— 77].

«Жорж Санд відзначала, що Америка також зобов'язана Куперу в галузі літератури, як Франкліну і Вашингтону в науці і політиці. Однак Купера в Європі шанували більше. Приміром, у Німеччині Гете сильно захоплювався творчістю Купера і був просто в захваті від його роману «Останній з могікан». У Франції Купером зачитувалися майже всі письменники середини ХІХ століття. Одним з них був Бальзак, який в деякій мірі брав твори Купера як зразок для своїх романів» [3, 52].

Дж. Ф. Купер звернувся до літературної діяльності вже зрілою людиною, переконання якої, в тому числі суспільно-політичні, значною мірою були вже сталими. Він був стовідсотковим республіканцем, прихильником Джефферсонівської демократії і шанувальником ідей французьких фізіократів. Слідом за Джефферсоном він віддавав перевагу такому суспільному ладу, в основі якого лежить сільськогосподарське виробництво, а роль «паразитів» (промисловців, фінансистів і торговців) зведена до мінімуму. Звідси подвійне ставлення Купера до бурхливого економічного прогресу Америки в 10-20-ті роки ХІХ ст. Патріот і «націоналіст», він пишався потужним підйомом американської економіки, але загальний напрямок і витрати прогресу наводили його на сумні роздуми.

Джеймс Фенімор Купер (1789 - 1851) з певних причин вважається творцем американського історичного роману, основоположником "морського роману" у світовій літературі, а також, творцем того особливого типу романтичного оповідання, у якому комплексно розроблялися національні теми "границі", історичної долі індіанських племен, американської природи. Бальзак справедливо зауважив: " Велич Купера – це віддзеркалення величі природи, яку він зображує". Автор зазначив, що на відміну від Вальтера Скотта, котрий черпає свої сюжети з історії великих революцій, Купер знаходить їх у "великих змінах природи" [35, с. 385].

За своє плідне і насичене життя очам Дж. Ф. Купера дійсно вдалося побачити чимало, проте, його літературна мова зуміла передати і донести до читача думки автора настільки майстерно, як це не вдавалося до нього, мабуть, жодному американському письменнику. Дж. Ф. Купер стояв біля самих витоків американської літератури, що зароджувалася. «Стенлі Т. Вільямс писав: «Коли ми читаємо романи Купера, то дихаємо повітрям морів та незайманих озер, чуємо тряскіт пострілів з рушниці Шкіряної Панчохи. Купер не лише незрівнянний критик бундючної американської демократії, а й неперевершений оповідач, творець наших власних “арабських казок” фронтиру”»[35, с. 358]. Донині, багато американців шанують його як батька-засновника американської прози і американської класичної літератури в цілому. Письменник світового значення, творами якого, ще за життя автора зачитувалися як на його батьківщині, так і в багатьох інших частинах світу.

Джеймс Купер (друге ім'я Фенімор він узяв пізніше за дівочим прізвищем матері) народився у місті Берлінгтон, що у штаті Нью-Джерсі, неподалік від Нью-Йорка. Його батьком був заможний землевласник і досить крупний політичний діяч Уільям Купер, який пишався тим, що дає працю сорока тисячам земляків. Купери походили з англійських квакерів — працюючих, упертих, суворих. Уільям Купер успадкував енергію, бурхливий темперамент і консерватизм своїх предків. Ці риси він передав і своєму синові, майбутньому романісту [5]. Дитячі роки Джеймса пройшли у селищі Куперстаун, заснованому його батьком. Селище лежало неподалік від фронтиру, тобто кордону між землями, заселеними новоприбульцями і "дикою цілиною" — територією, де ще жили індіанці — одвічні власники цих країв. Фронтір — своєрідне прикордоння, територія між цивілізацією і незайманою природою. На зорі XVIII ст. Фронтір проходив приблизно в 100 км від Атлантичного океану. Надалі він поступово зміщувався на Захід, у бік Тихого океану. Фронтір відрізняли суворий побут, нелегкі, часом

небезпечні умови існування, постійні сутички з аборигенами-індіанцями, відсутність законів, культ сили, авантюризм. Кордон викликав до життя особливий соціально-психологічний тип першопрохідника, піонера, розкрив у ньому такі якості, як незалежність, оптимізм, винахідливість, працьовитість, віру в надійні перспективи бажаного збагачення. Природа і умови життя в умовах фронтира не могли не вплинути на особистість і творчість Купера. Після служби на торговельному судні в 1807 р. юнак став гардемариним воєнного флоту. Дослужився до офіцерського чину, будував корабель на озері Онтаріо. Всі вищезгадані факти біографії автора "Шпигуна" і "Лоцмана" допомагають краще зрозуміти становлення Купера-романіста, вибір ним тематики для його творів, особливості образів їх героїв, напрочуд глибоке і яскраве знання усіх подробиць життя фронтиру або морської служби тощо [35, с. 359].

Формування романтичного світогляду у Купера і його сучасників призводить до появи нових категорій, методів та ідей, зокрема, звернення їх до теми природи та нової філософії світу. Разом з цим відбувається формування іншого ставлення до природи і місця людини в світі.

За своє життя Купер написав велику кількість творів, які за їхньою тематикою можуть бути розділені на кілька циклів: історичні романи, морські романи, романи про боротьбу індіанських племен. В історичних романах («Шпигун», «Лайонель Лінкольн», «Два адмірали», «Браво», «Гейденмауер, або Бенедиктинці» та інших) Купер звертається до подій американської війни за незалежність, а також до історичного минулого європейських держав і критикує феодальні порядки. У морських романах («Пірат», «Лоцман», «Червоний корсар»), відображені враження, отримані Купером під час його служби на флоті, велике місце займає пригодницький елемент. Однак в цілому романи цього циклу поступаються іншим творам Купера в значущості і актуальності

поставлених в них проблем. Найбільше визнання отримали романи «індіанського циклу» («Піонери», «Останній з могікан», «Прерія», «Слідопит» і «Звіробій»), відомі під загальною назвою романів про «Шкіряну Панчоку». Поставлена в цих романах проблема боротьби волелюбних індіанських племен проти колонізаторів, чудові образи простих людей, індіанців і білих, привернули до романів даного циклу особливу увагу і симпатії широких читацьких кіл і передової критики. В історію світової літератури Купер увійшов насамперед як автор романів про Шкіряну Панчоку.

В творчому шляху Фенімора Купера слід виділити три періоди. Перший період: 1821-1826 роки; другий період: 1826-1833 роки; третій період: 1833-1850 роки. Така періодизація відповідає змінам у поглядах письменника, в його світогляді, який чинив визначальний вплив на характер його творів [13].

Перший період творчості. М. Є. Єлізарова відзначає: «У перший період своєї літературної діяльності Купер виступив як письменник, що цілком розділяв властиві американській буржуазній демократії ілюзії щодо особливої місії Америки в історії людства. У ці роки він вірить в можливість здійснення ідеалів американської революції і виступає з вихваланням американської дійсності. Перекоаний в блискучих перспективах і можливостях США, Купер протиставляє їх сучасним феодальним порядкам, звичаям і норам, які домінували протягом багатьох століть в європейських країнах, підкреслює блискучі переваги республіканського ладу перед монархічним» [13]. Критичний елемент в ранніх романах Купера («Шпигун», 1821, «Лоцман», 1823) ще незначний. З великим піднесенням прославляє Купер у цих романах американську революцію, яка є для кожного американця «днем народження його нації», ерою, «коли розум і здоровий глузд почали займати місце звичаю і феодальних порядків в управлінні долями народів» («Лоцман»). Роман «Шпигун» – найбільш характерний твір першого періоду. Описані в

ньому події відносяться до 1780 року, тобто до періоду війни за незалежність [13].

Кращими романами першого періоду є романи «індіанського циклу». З п'яти романів про шкіряну панчошу в ці роки були написані два – «Піонери» і "Останній з могікан". Обидва ці твори свідчать про прагнення письменника використовувати форму пригодницького роману для розкриття проблем соціального та політичного характеру. Саме в цих романах, що оповідають про знищення індіанських племен буржуазною цивілізацією, проявилися критичні тенденції творчості Купера, значно посилюються в ці роки. Боротьба за незалежність від Англії повинна була, на глибоке переконання Купера, поєднуватися з боротьбою за незалежність американської літератури. У передмові до роману «Шпигун» Купер писав про те, що в його творі немає «ні замків, ні лордів, ні інших атрибутів англійських романів».

Другий період творчості. У період 1826-1833 років Купер здійснив подорож по ряду європейських країн. Він побував у Франції, Німеччині, Італії. Ці роки складають другий, або, так званий, європейський період творчості письменника. До цього періоду відносяться романи «Браво» (1831), «Гейденмауэр» (1832), «Кат» (1833), присвячені подіям з історії європейських держав. В Європі Купер став свідком подій, пов'язаних з революцією 1830 року. У ставленні до липневої революції 1830 року проявився послідовний демократизм письменника. У своїх «Європейських нотатках американця» Купер відзначав велику роль народу в липневому повстанні (1830) і абсолютно правильно вказував на відмінність інтересів «робочого класу Парижа», сміливої і енергійної молоді, яка брала участь у революції, з одного боку, і банкірів, промисловців і великих землевласників — з іншого [33]. У цих романах з позицій американського буржуазного демократа Купер критикує феодалізм і його пережитки, що збереглися в європейських державах, виступає проти монархії і станових привілеїв. Герої романів —

представники народних мас, які страждають під гнітом тиранії аристократів і борються з нею.

Державний лад і порядки, встановлені в США, Купер протиставляє монархічному строю Англії і Франції періоду Реставрації. В нарисах і замітках, написаних у ці роки, Купер не один раз висловив тверде переконання в тому, що республіканський лад більш відповідає інтересам мас, ніж монархічний. У той же час Купер абсолютно правильно відзначав і те, що в європейських країнах вся влада перейшла в руки великих буржуазних ділків, які вміло прикриваються ширмою монархії в тому випадку, якщо це їм вигідно. Він побоювався, що і Америка потрапить під владу олігархії фінансистів і промисловців [33].

Третій період творчості. З поверненням Купера на батьківщину починається третій, найбільш значний період його творення, який характеризується різкою зміною в поглядах письменника на американську дійсність. Європейські враження допомогли йому більш глибоко розібратися в явищах життя США. Те, що побачив Купер, після повернення на батьківщину, змусило його розчаруватися в «американській демократії», яку він раніше хвалив. Ажіотаж наживи і спекуляції захопив країну. Підпорядкування життя країни інтересам буржуазних ділків не мали нічого спільного з принципами демократії [33].

Після повернення письменника з Європи ставлення до Америки почало змінюватися. Купер звернув увагу на зникнення низки племен індіанців, на насильство “нації промисловців” над природою, яка відіграє в творчості Купера особливу роль. Повернення Купера додому не викликало захоплення, на яке міг би сподіватися всесвітньо ушлявлений романіст. Вже з початку 30-х років Купер з боєм усвідомлював відчуження між ним і співвітчизниками, що поступово зростало. В 1832 році він писав: “Я розійшовся зі своєю країною. Між нами велика прірва: хто кого випередив — покаже час” [4].

У третій період Купер завершив роботу над серією романів про шкіряну панчошу. У 1840 році був написаний «Слідопит», в 1841 році «Звіробій». І в тому, і в іншому романі чітко проявилось посилення критичного ставлення Купера до американської буржуазної демократії.

Отже світогляд Фенімора Купера, його спосіб відчуття зовнішнього і внутрішнього світу мали визначальний вплив на характер його творів.

3.2. Тема «нової цивілізації» як відображення руссоїстських ідей у пенталогії Дж. Ф. Купера про долю Натаніеля Бампо

З усього написаного Ф. Купером найвідомішою стала серія книжок про Шкіряну Панчошу. Великий знавець і майстер історичного роману Ліон Фейхтвангер у своїй праці, присвяченій розвитку цього жанру в світовій літературі писав про романи «про Шкіряну Панчошу»: "Перші справді історичні романи в Америці написав Джеймс Фенімор Купер. Коли з'явилися його романи про Шкіряну Панчошу, за ціле покоління "Гайавати", було ще занадто сміливо, навіть революційно зображати індіанців не як жорстоких, підступних і хитрих, а як людей трагічної долі. Купер свідомо йде від Вальтера Скотта, але те, що він зображує — недовгу і жорстоку боротьбу білих колоністів з корінними жителями, червоношкірими — сильніше і піднесеніше, ніж та, що малює Вальтер Скотт. У скорочених виданнях, в яких нині зазвичай публікуються романи про Шкіряну Панчошу, вони перетворилися на пригодницькі історії для юнацтва... Насправді вони є справжніми історичними романами" [61, SS. 103-104].

Усі ці твори об'єднано спільною темою — боротьба індіанських племен проти колонізаторів і образом мисливця Натаніеля Бампо, у якого були багаточисельні прізвиська: Звіробій, Слідопит, Соколине

Око, Шкіряна Панчоха, Довгий Карабін. Його друзі-індіанці через незвичні для них чоботи прозвали Шкіряною Панчохою. Дія романів відбувається в 1745-1805 рр. — це той період історії Америки, коли точилася боротьба за землю між індіанцями і європейськими колоністами, між англійцями і французами, котрі підступно використовували в цій війні ворожнечу індіанських племен. Наслідком цього антигуманного процесу було знищення корінного населення материка, розкрадання природних багатств.

Романи Купера викривають глибокий конфлікт між самотнім індивідом та суспільством, природою та культурою, духовністю та офіційною релігією. Їх джерелом були історичні розвідки, економічні трактати, усні розповіді самовидців, власні враження.

В улюбленому літературному герої всієї пенталогії Купера Натті Бампо, втілюється авторське бачення першопрохідця-джентельмена. Це перший персонаж в американській літературі, що поклав початок незліченній плеяді ковбоїв та благородних лісових відлюдників. Він ідеалізовано чесний одинак, кращий за те суспільство, яке захищає. Усамітнений, безгрішний він є своєрідним еталоном етичних цінностей. Історія Натті Бампо перегукується із біографією реальної особи — американського першопоселення та мисливця Деніела Буна, який став одним із перших народних героїв США. Обидва любили природу і волю, були непересічними мандрівниками і добрими людьми, безупинно просувалися на захід, уникаючи прибулих поселенців, проводячи їх неторованими стежками вглиб незайманих нетрів, і обидва стали живими легендами. «Натті вирізняють моральна чистота, благородство та глибока духовність: він християнський лицар середньовічних романів, перенесений у неходжені ліси та гори Америки» [4]. Пенталогія показує нам все життя цієї дивної людини, яка приїхала до Америки майже підлітком, тоді, коли континент тільки почав засвоюватися, прожила серед

неторканих лісів усе життя і на старість стала жертвою тієї Америки, якій колись так відважно прокладала шляхи через дику природу. У пенталогії представлена все життя Бампо - від юності до самої смерті. Але етапи життя Натаніеля не збігаються з порядком написання романів. Джеймс Фенімор Купер почав описувати життя Бампо з похилого віку. Епопея продовжилася розповіддю про зрілий вік Натті, потім була старість. І тільки після тринадцятирічної перерви Купер знову взявся за історію Шкіряної Панчохи і описав його юність [16].

Хоча кожний із романів прослідковує один з періодів життя героя, а разом з ним, і етап освоєння континенту та становлення нації, з жанрового боку вони значно різняться. Наприклад, перший роман «Піонери» (1823), найбільш соціально-проблемний у серії, насичений суспільними конфліктами та зображенням галереї типів, які прийшли разом з буржуазною цивілізацією на фронтір, внаслідок чого першопроходці-піонери, які освоювали дикий край, змушені податись далі на Дикий Захід. «Піонери» були задумані спочатку як історичне оповідання про звичаї «кордону». Тут формувалися соціальні відносини, філософські, економічні та юридичні принципи, громадські навички і моральні закони – іншими словами, особливий різновид цивілізації, яку Купер не без підстав вважав вельми важливою для майбутнього Америки. Саме поняття «кордону» в епоху потужної територіальної експансії мало далеко не історичний сенс, бо відображало процеси, що розвивалися повним ходом в сучасній національного життя. Ключовою в ідейному змісті роману є проблема філософсько-соціального характеру, що виникає зі складної системи взаємодій в «трикутнику»: природа - людина - цивілізація. У більш-менш розгорнутому вигляді вона поставлена в усіх частинах пенталогії, але саме в «Піонерах» їй відведено центральне місце. Зіткнення природи і цивілізації постало перед Купером і його сучасниками вже як факт

соціальної історії. «Просування піонерів на Захід було не тільки ходою мужніх людей, які долали труднощі і небезпеки, але і розбійним нальотом хижаків» [16]. Все це широко відображено в «Піонерах». Основні конфлікти і сюжетний розвиток роману прив'язані так чи інакше до цього головного протистояння природи і цивілізації [16].

«Останній із могокан» (1826) — найавантюристичніший і найзнаменитіший із романів Купера. Зміст «Останнього з могокан» вписується, більш-менш, в коло питань, позначених в «Піонерах». Однак акценти тут переставлені, домінуюче становище займають вже інші проблеми. Разом з тим увага автора аж ніяк не поглинена подіями і героїчними пригодами. Вона зосереджена переважно на двох споконвічно американських проблемах: американській природі і американських індіанців, які представлені в єдиному комплексі. Відповідно конфлікт між цивілізацією і природою перетворюється в зіткнення «протиприродної» цивілізації прибульців з природними навичками і звичаями червоношкірих аборигенів, а сама трагічна доля індіанців стає одним із лейтмотивів оповідання. “A pine grew then where this chestnut now stands. The first pale faces who came among us spoke no English. They came in a large canoe, when my fathers had buried the tomahawk with the red men around them...” “then, Hawkeye, we were one people, and we were happy. The salt lake gave us its fish, the wood its deer, and the air its birds. We took wives who bore us children; we worshipped the Great Spirit; and we kept the Maquas beyond the sound of our songs of triumph... The Dutch landed, and gave my people the fire- water; they drank until the heavens and the earth seemed to meet, and they foolishly thought they had found the Great Spirit. Then they parted with their land” [63].

Доцільно розпочати з розгляду цивілізаційних поглядів Купера. В його національній епопеї про Шкіряну Панчоку, і це в достатній мірі притаманно і роману «Останній з Могокан», однією з провідних тем стає протистояння між природою і цивілізацією. Для письменника природа,

крім матеріальної та естетичної цінності, мала ще й морально-етичну. Оскільки американський романтизм знаходився під сильним впливом деїстичних ідей французького просвітництва, людське життя уявлялося в системі взаємозв'язку між Богом, природою та людиною. Природа часто вважалася «мудрим учителем» людства, інструментом Божественного провидіння. До широкого діапазону компонентів природної парадигми Купер включає і побут життя червоношкірих, який хоча й характеризується подекуди жорстокістю, дикістю, агресивністю, попри те не вступає у конфлікт із самою парадигмою, щільно укладається у її рамки. Під цивілізацією, звичайно, мається на увазі цивілізація білих. Соціальні, економічні та моральні негаразди цієї цивілізації не акцентуються в цьому романі, як це, наприклад, має місце у «Прерії» та «Піонерах». Тут цивілізаційні розбіжності подаються на ономастологічному рівні. Зрозуміти характер цивілізаційного протистояння допомагають імена, які стають справжніми індикаторами уподобань самого автора, показниками його морально-філософських орієнтирів [20].

«Джоель Порте, американський дослідник національного романтизму, відзначає, що «представники цивілізації використовують імена як інструмент влади» [20]. Їхня мета – володіти природою, а не знати її. Натті ж бажає чути ім'я, надане озеру червоношкірими, мисливцями та рибалками, оскільки вони, напевне, називали місцевість тим іменем, яке підходить їй, нагадує її. Ім'я стає містком між красою природи та людською уявою». Підтвердженням слушності такого висновку можуть слугувати численні вислови Купера щодо підходів білих та червоношкірих до проблеми надання імен. Так, у романі «Останній з Могікан» автор терпляче пояснює читачам, що хоча «кожне плем'я індіанців мало чи то свою власну мову, чи то діалект, і хоча вони давали різні імена тим самим місцевостям, майже усі їхні назви були описовими стосовно цього об'єкта». А у передмові до цього самого

роману він відверто звинувачує представників цивілізації у тому, «що вони своєю манерою спотворювати імена, надані аборигенами, звели нанівець їхню давню традицію». І в усій пенталогії взагалі, і в цьому романі зокрема, Купер обстоює думку, що індіанці дають більш влучні імена. І цей факт він пояснює не езотерикою, не містичною спорідненістю первісного мислення з якимись універсальними законами буття, а здатністю цих природних людей досконало вивчати навколишній світ, спостерігати та аналізувати його явища і лише згодом надавати ім'я, яке буде відображенням сутності речі [20].

Концепція природи в «Останньому з могікан» та ж, що і в «Піонерах», однак естетичний принцип, покладений в основу її зображення, змінився. Частково тому, що дія «Останнього з могікан» відбувається за часів, що передували «наступу цивілізації», і природа ще перебуває у всій своїй первозданній пишноті. І мотив величі національної природи звучить в цьому романі більш інтенсивно. В «Останньому з могікан» Купер створює якийсь величний комплекс, який об'єднує американську природу і корінне населення Америки. “Some the Great Spirit made with skins brighter and redder than yonder sun ... and these did he fashion to His own mind. He gave them this island as He had made it, covered with trees, and filled with game. The wind made their clearings; the sun and rain ripened their fruits; and the snows came to tell them to be thankful. What need had they of roads to journey by! They saw through the hills! When the beavers worked, they lay in the shade, and looked on. The winds cooled them in summer; in winter, skins kept them warm. If they fought among themselves, it was to prove that they were men. They were brave; they were just; they were happy” [63]. Комплекс, в якому була втілена така дорога серцю романтиків ідея національного, самобутнього спадку, який американцям ще потрібно було освоїти при будівництві нової «цивілізації». «За Купером закріпилася слава першовідкривача індіанської теми в американській літературі. Це не цілком справедливо.

У нього були попередники – публіцисти, мемуаристи, поети, письменники та етнографи. Однак безперечно, що тільки Купер зумів надати цій темі епічні масштаби і підняти проблему долі червоношкірих на рівень високої трагедії» [16].

Роман динамічний за фабулою, де письменник ставить проблему «червоношкірих дияволів» чи «шляхетних дикунів» — проблему ставлення до індіанської культури та її місця у США. Вона помітно ідеалізована як в образі злочинця Магуа, вождя гуронів, так і в образі Ункаса, ідеального «лицаря» лісової глушини, юного індіанця-де-лавара. Такий самий піднесений характер має й ідеальна дружба представників двох рас, двох культур — Чингачгука та Соколиного Ока (Натті Бампо). Письменник вважає, що індіанцеві доведеться піти з історичної арени — у цьому трагедія американських аборигенів, нездатних адаптуватися до цивілізації [49].

«Прерія» (1827) — третій роман серії, що завершується смертю Натті на безкраїх просторах американських прерій. «Ці величезні простори, на думку автора, повинні змусити людину визначитися перед невідомим у житті, перед небувалим в історії, як і перед самим собою, і зробити етичний вибір». Це найбільш «філософський» з усіх романів про Шкіряну Панчоку. Віддалене від читача всього на два десятиліття, і тема сучасної Америки набуває тут більш інтенсивне звучання. На перший план висувається «проблема скваттерства», всебічно досліджувана Купером в її соціально-історичному, юридичному, морально-філософському і частково психологічному аспектах. Центральне місце серед численних конфліктів оповідання займає протистояння двох персонажів – Шкіряної Панчохи і скваттера Буша. «Скваттерство», як воно представлено в «Прерії» – це не просто захоплення необроблених земель, але життєва позиція, моральний принцип, агресивна психологічна установка і соціальне переконання. В образах Буша і його синів втілені не тільки гірші риси піонерства (на

противагу шкіряному панчосі, в якому втілені кращі його риси), але також неприйнятні для Купера загальні особливості американської буржуазної цивілізації. Буш — самий відштовхуючий з лиходіїв, що діють в романах Купера. «At length the eldest of the sons stepped heavily forward, and, without any apparent effort, he buried his axe to the eye, in the soft body of a cotton-wood tree. He stood, a moment, regarding the effect of the blow, with that sort of contempt with which a giant might be supposed to contemplate the puny resistance of a dwarf, and then flourishing the implement above his head, with the grace and dexterity with which a master of the art of offence would wield his nobler though less useful weapon, he quickly severed the trunk of the tree, bringing its tall top crashing to the earth in submission to his prowess» [66].

Центральний образ розвідника лісів, піонера-першопроходця, став одним з архетипних персонажів літератури США. Він — постать двоїсто-суперечлива: друг індіанців і водночас їхній винищувач, оборонець природи і, як предстаник «цивілізації», її зрадник. Натті Бампо — американський варіант типу «зайвої людини».

Роман «Слідопит» (1840) присвячений сповненому ніжності й самопожертви коханням Слідопита-Бампо, яке не знаходить відгуку у серці коханої, тому Бампо йде зі шляху свого щасливого молодого суперника. Всі події твору розгортаються неподалік від озера Онтаріо під час англо-французької війни 50-60-х років. Її учасники намагаються обманом або підкупом залучити індіанців на свою сторону. Натті і Чингачгук борються на озері Онтаріо, допомагаючи своїм побратимам. Однак Купер вустами Бампо різко засуджує війну, розв'язану колонізаторами. Він підкреслює безглуздість загибелі в цій битві як індіанців, так і білих. «I sometimes wish for peace again," said the Pathfinder, "when one can range the forest without searching for any other enemy than the beasts and fishes. Ah's me! many is the day that the Sarpent, there, and I have passed happily among the streams, living on venison,

salmon, and trout without thought of a Mingo or a scalp! I sometimes wish that the blessed days might come back, for it is not my real gift to slay my own kind» [64].

Події, що описані у романі «Звіробій» (1841), відбувалися між 1740 і 1745 роками. Письменник, звернувшись останній раз до свого улюбленого героя, розповідає про 40-ві роки XVIII століття, про молодість Натаніеля Бампо. В тяжкі для Купера роки розчарувань, самотності та глибоких конфліктів з американськими літераторами і політичними діячами він створює образ повного сил юного Звіробоя, який невід’ємний від життя лісів, рік, озер, від романтичного світу індіанських легенд, від суворого, але по-своєму справедливого народу, якому ще не притаманні вади європейської цивілізації. Не тільки жадібність поселенців, їх згубне відношення до природи турбує Натті тоді, коли він у «Звіробої» ще повний сили і не передбачає своєї майбутньої безпритульності та самотності. Його, що виріс серед індіанців, боляче ранить неприязнь білих людей до корінного населення та їхня жорстокість по відношенню до них. «Кожного необхідно оцінювати за їхніми вчинками, а не за кольором шкіри»—так говорить Звіробій і стає зрозумілим, що це думки самого письменника. Купер не був противником цивілізації, але вважав, що вона повинна стверджуватися мирним шляхом, без кровопролиття і масових вбивств. Роман «Звіробій» завершується жахливою картиною розправи колоніальних військ над індіанським племенем гуронів. «When the sun rose on the following morning, every sign of hostility and alarm had vanished from the basin of the Glimmerglass. The frightful event of the preceding evening had left no impression on the placid sheet, and the untiring hours pursued their course in the placid order prescribed by the powerful hand that set them in motion. The birds were again skimming the water, or were seen poised on the wing, high above the tops of the tallest pines of the mountains, ready to make

theirswoops, in obedience to the irresistable law of their natures. In a word, nothing was changed, but the air of movement and life that prevailed in and around the castle» [62]. За розправою спостерігає велична і прекрасна природа, але й вона скоро виявиться спаплюженою: прерії перетворяться на пустелі, ліси буде вирубано, чисті джерела пересохнуть, живий світ лісів і степів загине. І зроблять усе це ті, кого Купер назвав «монікінами» [4].

Таким чином, відповідно до руссоїстських уявлень Купер пояснює високі моральні якості свого улюбленого персонажа життям у спілкуванні з природою і відсутністю розбещувального впливу цивілізації.

3.3. Протистояння природної людини і суспільства у пенталогії про Шкіряну Панчоку

Основним твором Купера вважається пенталогія про Шкіряну Панчоку (її ще, не зовсім точно, називають циклом “романів про індіанців”). Джеймсу Фенімору Куперу вдалося першим створити епопею з життя американського народу і його предків, які раніше жили на цій землі. Його романи «Звіробій» (1841), «Останній з могікан» (1826), «Слідопит» (1840), «Піонери» (1823) і «Прерія» (1827) охоплюють період приблизно у шістдесят два роки (рівно стільки прожив сам автор), приблизно з червня 1744 (дії роману «Звіробій») з 1805 (дії роману «Прерія») роки. Описуючи цей період, автор намагався показати, як поступово змінюється головний герой, дійсність, що оточує його. Відносини між людьми стають більш жорстокими, людина йде від розуміння природи і стає більш прагматичною, можна навіть сказати, черствіє душею. Створені Купером образи індіанців стали відкриттям для європейських читачів. Його герої зовсім не виглядали традиційними

дикунами або незвичайними, одягненими в золото і пір'я екзотичними жителями. Вони були зовсім звичайними людьми, наділеними людськими пристрастями, що ведуть свій спосіб життя. Їх поведінка відрізнялася благородством і відкритістю, а внутрішній світ нерідко був багатшим світу прибульців [29].

У романах Купера присутня гостра напруженість між особистістю і суспільством, природою і культурою, духовністю та організованою релігією. Купер надає світу природи і індіанцям основоположне позитивне значення. Настільки ж сприятливо він відноситься і до своїх найбільш культурних персонажів, оточуючи їх ореолом високої цивілізованості. Проміжні персонажі часто не викликають у читача симпатії. Це перш за все відноситься до білих поселенців, яким катастрофічно не вистачає освіти і виховання для того, щоб належним чином оцінити природу і культуру. Купер був «культурним релятивістом». Він розумів, що у жодної культури немає монополії на чесноту або досконалість [51].

Три романи про Шкіряну Панчоку, написані Купером в 20-і роки, утворюють закінчену трилогію. Напочатку 40-х років письменник додав до неї ще два романи – «Слідопита» і «Звіробій». Ці два романи органічно увійшли до серії як нові розділи життєпису героя, «пропущені» автором в трилогії. В усіх п'яти книжках діє багато персонажів, але один, головний, — об'єднує історією свого життя всі томи цього великого романтичного американського епосу. Це Натті Бампо-Шкіряна Панчоха.

Образ Натті Бампо — найвище досягнення Купера. Це глибоко національний характер, породжений специфічними умовами Американської історії, і водночас — один з «вічних супутників людства». Яскраву й емоційну характеристику дав цьому літературному герою В. Р. Белінський: «Людина з глибокою натурою і потужним духом, добровільно відмовився від зручностей і приманок

цивілізованого життя для широкого роздолля величної природи, для піднесеної бесіди з Богом в урочистому мовчанні його великого творіння... людина, що змужніла під відкритим небом, у вічній боротьбі з небезпеками... людина з залізними м'язами і сталевими мускулами в сухощавому тілі, з голубиним серцем в левових грудях...» [2].

Натті, спостерігаючи життя нових поселенців, не може зрозуміти багато чого. Вони палять в осередках кленові дерева, з соку яких виробляється цукор, винищують тисячі голубів, тенетами витягують з озера Отсего сотні фунтів найніжнішої риби, тим самим спустошуючи озеро. Ці «марнотратні звички» незрозумілі старому мисливцеві, який звик задовольнятися малим і в той же час вболіває за збереження незайманої природи, розуміє і її красу та її корисність для людини. Він обурюється тим, що відбувається навколо нього і в глибині душі зневажає всіх цих людей, які в гонитві за добробутом сліпо знищують природу, яка забезпечує їм комфортабельне існування. Але один він нічого зробити не може, окрім як з гіркотою помітити; «As far as I understand, the force is always right – here as well as in the previous places». І тому він прагне далі на Захід, в нові місця, туди, де ще не ступала нога людини [21].

Натті Бампо втілює в собі кращі сторони людського характеру – сміливість, мужність, вірність в дружбі, благородство і чесність. За задумом Купера Натті Бумпо – ідеал людини, що виросла в спілкуванні з природою і сформувався під її благодійним впливом. Доля Натті Бампо тісно пов'язана з історією колонізації незайманих лісів і неосвоєних степових просторів Америки; вона розгортається в романі одночасно з розповіддю про шляхи формування буржуазної цивілізації в Сполучених Штатах, жертвою якої стає відважний і благородний герой Купера.

Дія першого роману серії «Піонери» відбувається в 1793 році, в штаті Нью-Йорк. Основний конфлікт роману полягає в зіткненні волелюбного і людяного Натті Бампо і його старого друга індіанця

Чингачгука (індіанець Джон) з суспільством людей, заражених духом користолюбства і цілком присвятили себе справі наживи. У «цивілізованому» буржуазному містечку Темпльтаун, з шинком і церквою на головній вулиці, Натті Бампо – відважний піонер і розвідник в минулому – відчуває себе зайвим, непотрібною людиною. Все своє життя Натті Бампо провів в лісах, прокладаючи шляхи, якими йшли колонізатори. Натті “has spent his days...where he could always look up into the windows of heaven,” і він “has lived for seventy years in the very bosom of nature where he could at any instant open up his heart to God” [65]. Ідеалом для Купера є поєднання природних багатств з надбаннями цивілізації, але цей ідеал недосяжний [65]. Тепер він старий, і його героїзм піонера цивілізації, його чесність і благородство виявляються смішними і небажаними в очах користолюбних хижаків-підприємців. Шкіряну Панчоку піддають суду за те, що він убив оленя в лісах, що належать судді Темплю. Викривальна мова Шкіряної Панчохи на суді – кульмінаційний момент в романі, побудованому на протиставленні героїчного духу американського піонерства нелюдності законів, що затверджуються буржуазною цивілізацією. «Hear me, Marmaduke Temple, interrupted the old man, with melancholy earnestness, and hear reason. I’ve traveled these mountains when you was no judge, but an infant in your mother’s arms; and I feel as if I had a right and a privilege to travel them ag’in afore I die. Have you forgot the time that you come on to the lake shore, when there wasn’t even a jail to lodge in; and didn’t I give you my own bearskin to sleep on, and the fat of a noble buck to satisfy the cravings of your hunger? Yes, yes—you thought it no sin then to kill a deer! And this I did, though I had no reason to love you, for you had never done anything but harm to them that loved and sheltered me. And now, will you shut me up in your dungeons to pay me for my kindness?» [65]. Втеча Натті Бампо з в’язниці, гонитва за ним, ганебне цькування старого, в якому беруть участь обивателі, – найбільш сильні сторінки роману, з усією повнотою

виражають його задум. Натті Бампо прагне піти на захід, в місця, куди ще не проникла цивілізація. Соціальний сенс образу Натті Бампо, трагічність його долі з великою глибиною розкрив А. М. Горький: «Натті Бампо всюди збуджує симпатії читача чесною простотою своєї думки і мужністю діянь своїх. Дослідник лісів і степів «Нового Світу», він проклав в них шляхи для людей, які потім засудили його як злочинця за те, що він порушив їх корисливі закони, незрозумілі його почуттю свободи. Він все життя несвідомо служив великій справі географічного поширення матеріальної культури в середовищі диких людей і – виявився нездатним жити в умовах цієї культури, стежки для якої він вперше відкрив» [13].

У «Піонерах» зображена проблема положення індіанських племен. Вона розкривається на образі старого індіанця Джона могікан, що був у минулому вождем індіанського племені делавар. Він один з небагатьох уцілілих в цих місцях індіанців, цілі племена яких безжально винищувалися протягом декількох десятиліть англійськими та французькими колонізаторами. Джон могікан старий і немічний, білі навчили його пити. Лише в спогадах його друга Натті Бумпо живе героїчне минуле цього колись сильного і відважного ватажка племені. Так само як і Натті Бампо, Джон важко переживає самотню старість, згадуючи про своє колишнє життя: «The smokes were once few in these hills. The deer would lick the hand of a white man, and the birds rest on his head. They were strangers to him. My fathers came from the shores of the salt lake. They fled before rum. They came to their grandfather, and they lived in peace; or, when they did raise the hatchet, it was to strike it into the brain of a Mingo. They gathered around the council fire, and what they said was done. Then John was the man. But warriors and traders with light eyes followed them. One brought the long knife, and one brought rum. They were more than the pines on the mountains; and they broke up the councils, and took the lands. The evil spirit was in their jugs, and they let him loose» [65]. Джон

могікан вмирає зі старечим байдужістю і спокоєм, як це і було прийнято в племені делаваров. Ні Джону, ні Шкіряному Панчосі немає місця в Темпльтауне, побудованому на березі колись прекрасного і дикого озера Отсеґо, землі навколо якого належали індіанцям.

У другому романі серії «Останній з могікан» Купер відтворює події англо-французької колоніальної війни другої половини 50-х років XVIII століття, т. Е. Він звертається до більш далекого минулого країни. Події розгортаються в густих, майже непрохідних лісах Америки. Лише відважним розвідникам Натті і Чинґачгуку відомі таємні лісові стежки. За ними і ведуть вони англійців, вступивши на службу в їх війська. Розповідаючи історію невеликого загону білих, які просуваються за допомогою розвідників лісовими стежками до військового форту, Купер розкриває в своєму романі світ сильних і благородних почуттів відважних людей, що вступили в боротьбу з природою і котрі чекають їх на кожному кроці небезпеками. «Останній з могікан» – це перш за все роман про індіанців. Поряд з розвідником Соколине Око (Натті Бампо) центральне місце в романі займають індіанці з племені могікан – Чинґачгук і його син Ункас, що втілюють кращі риси характеру індіанського народу. «В образі Ункаса моральне узагальнення досягає такої висоти, що самий образ набуває значення символу. Абсолютна безкорисливість, чесність, щирість, прямота, благородство, душевна тонкість, скромність, відвага, властиві характеру молодого індіанця, утворюють ту ідеальну шкалу цінностей, за якою Купер пропонує читачеві вимірювати моральний зміст прогресу цивілізації. Цим, однак, сенс образу Ункаса в романі не вичерпується. У символічному плані загибель молодого вождя знаменувала собою майбутню долю всього краснокожего населення Америки. Всі сюжетні лінії роману сходяться до сцени смерті Ункаса. Купер постійно підкреслює величезну важливість події: не просто померла людина-згасло ціле плем'я. Через трагічну історію молодого індіанця Купер піднімає проблему, глибоко

волновавшую передових американців його часу, – проблему історичної долі корінного населення Америки» [24].

Індіанці в зображенні Купера не тільки ні в чому не поступаються білим, але і перевершують їх глибиною і мудрістю своїх суджень, безпосередністю сприйняття навколишнього. "The Red-skins find the Big-knives as easily as the strangers see the buffaloe, or the travelling birds, or the falling snow. Your warriors think the Master of Life has made the whole earth white. They are mistaken. They are pale, and it is their own faces that they see. Go! a Pawnee is not blind, that he need look long for your people!" [66]. Купер поетизує «природну людину». У романі розповідається про звичаї і життя індіанських племен. Купер прагне передати своєрідну красу будови мови індіанців, принадність їх пісень, розкрити поетичність душі цих дітей лісів. У романі позначилося добре знання письменником індіанського фольклору (включення пісень; своєрідні імена індіанців: Великий Змій, Щедра Рука, Швидконогий Олень і т. д.).

В «Останньому з могікан» Купер показує жорстокість колонізаторів, що винищують індіанців, правдиво зображує дикість і «кровожерливість» окремих індіанських племен. Купер – прихильник проникнення цивілізації не за допомогою вогню і безглузких вбивств ні в чому не винних індіанців, а шляхами більш гуманними.

До подій далекого минулого, до тих часів, коли його герої були молоді і повні сил, звертається Купер в романі «Звіробій». Цей роман написаний в період остаточного розчарування Купера в американській буржуазній дійсності. Дія роману відбувається в 1740-1745 роках на березі мерехтять озера (озера Отсега). Колонізація ще тільки почалася, і заселені лише самі східні райони, що прилягали до Атлантичного океану. «У романі «Звіробій», так само як і в написаному за рік до нього романі «Слідопит», Купер воскрешає романтику вільного життя індіанців і прославляє вільне існування незалежної людини, що живе в

спілкуванні з природою і ще незнайомого з буржуазної цивілізацією» [16].

Натті Звіробій – молодий мисливець. «I am a man well known in all these parts, and perhaps one of my names may have reached your ears. By the Frenchers and the red-skins on the other side of the Big Lakes, I am called La Longue Carabine; by the Mohicans, a just-minded and upright tribe, what is left of them, Hawk Eye; while the troops and rangers along this side of the water call me Pathfinder, inasmuch as I have never been known to miss one end of the trail, when there was a Mingo, or a friend who stood in need of me, at the other» [64]. У романі розповідається про допомогу, надану Звіробієм молодому могокану Чингачгуку, наречена якого була викрадена індіанцями племені Мінг.

На першому плані і в «Слідопиті», і в «Звіробі» – образи Натті і Чингачгука. Серед образів колонізаторів немає жодного позитивного персонажа. Купер повністю відмовляється від ідеалізації представників англійських військ і командування, як це було в «Останньому з могокан», і наділяє білих колоністів Томаса Хаттер і Гаррі Марча найбільш відразливими рисами і якостями. Хаттер і Марч – мисливці за скальпами індіанців. На продажі скальпів владі вони наживаються. Пірат в минулому, Хаттер приїхав в Америку, ховаючись від шибениці. Індіанців Хаттер вважає тваринами, а себе, людини з білою шкірою, їх «законним» господарем і володарем. Однак справжніми людьми в цьому сенсі цього слова виявляються індіанці і волелюбний і гуманний Натті Звіробій. Чудові риси характеру індіанців протиставлені в романі грубості і жорстокості білих завойовників.

У «Звіробі» Купер відкриває перед своїм героєм Натті Бампо можливість почати «влаштоване» життя, але він вважає за краще свободу. Звіробію повертає життя в лісах, далеко від людей, зайнятих підрахунком своїх прибутків. Він вважає себе сином племені делаваров і повертається до них. Роман завершується сценою розправи

колоніальних військ над індіанцями – Гурунами. Жорстокість дій колонізаторів підкреслюється величиною і красою пейзажу, на тлі якого відбуваються описувані події.

Завершуючи пенталогію про шкіряні Панчохи, Купер знову, з незрівнянно більшою силою, ніж в перших романах цього циклу, висловив думку про ворожість буржуазної цивілізації не тільки інтересам і прагненням простих людей, а й самого їхнього життя.

«Відповідно до руссоїстських уявлень Купер пояснює високі моральні якості свого улюбленого персонажа життям у спілкуванні з природою і відсутністю розбещувального впливу цивілізації» [49]. У «Звіробой» він називає Бампо «чудовим зразком того, чим можуть зробити юнака природна доброта і відсутність поганих прикладів і спокус». У «Слідопиті» письменник порівнює свого героя з "Адамом до гріхопадіння", іменує його "людиною чудових душевних якостей", "мудрецем з віддаленої околиці", відзначає його "непідкупне, безпомилкове почуття справедливості", підкреслює, що "вірність його була непорушна, як скеля». Натті абсолютно безкорисливий і не здатний на безчесний вчинок.

Шкіряна Панчоха не уявляє собі життя поза природою, без відчуття своєї єдності з оточуючими його лісами, небом, водою. "Істинний храм-це ліс", – говорить він. Ліс рівняє людей, знищуючи, нехай навіть тільки на час, штучні перепони, споруджені між ними цивілізацією. Велика школа природи, вважає Натті, набагато корисніше і важливіше надуманої книжкової вченості городян. Незграбний і розгублений на вулицях поселень білих колоністів, Бампо перетворюється, опинившись у своїй стихії [49].

Життя на крайньому рубежі фронтира приваблює Натті також своєю свободою і незалежністю. Свободу він розуміє просто: це право вільно бродити по його рідним лісам. Регламентація законом життя людини здається Бампо несправедливою і гріховною. В «Піонерах» Натті заявляє

судді Темплу, який намагається довести необхідність зводу законів і правил цивілізації: «I've traveled these mountains when you was no judge, but an infant in your mother's arms; and I feel as if I had a right and a privilege to travel them ag'in afore I die» [65].

Складність і драматизм долі Натти Бампо в тому, що йому випала історично обумовлена двоїста роль. Він – і втікач, і першопрохідець. Рятуючись від стуку сокири, що сповіщає про настання нового укладу життя, відступаючи все далі на захід, Шкіряна Панчоха мимоволі прокладає шлях тієї самої холодної і ворожої цивілізації, яка губить його світ. Є гірка й трагічна іронія в тому, що мужній і безкорисливий піонер стає провідником крамаря, лісоруба, шерифа і т. п [16].

Ключовою сценою всієї пенталогії в цьому плані є сцена суду над Шкіряною Панчохою в романі "Піонери". Колись Натти Бампо, старожил цих місць, зустрів тут Мармадьюка Темпла, нагодував його, дав йому дах, поступився своєю ведмежу шкуру, щоб влаштувати постіль. Пройшли роки, і ось постарілий мисливець зі своїм другом індіанцем Джоном — два сумних уламка минулого в «цивілізованому» селищі Темплтон. Вороги Бампо-Хайрем Дулітл і шериф Річард Джонс уявили, що старий потайки видобуває срібло на землі, що належить "господареві" селища Мармадьюку Темплу. Використовуючи щойно введений "закон" про терміни полювання, вони намагаються проникнути в хатину Бампо. Оберігаючи довірену йому чужу таємницю, Шкіряна Панчоха дає відсіч нахабному вторгненню. Бампо залучають до суду за "опір законній владі". Суддя Темпл, за вдачею людина гуманна і щира вдячний за порятунок своєї дочки Елізабет від смерті в пазурах пантери, все ж змушений, слідуючи законам «цивілізованого суспільства», засудити Бампо до тюремного ув'язнення, великого штрафу і сидіння в колодках біля ганебного стовпа. Закони цивілізації і норми людяності виявляються несумісними.

Дуже показовим є й епізод, що відкриває роман «Прерія», Натті зустрічає караван переселенців Бушів, які не можуть знайти ні води, ні їжі для худоби, ні ночівлі. Бампо проводить їх до місця, де в тіні високих тополь дзюрчить струмок. Тут же в хід йдуть сокири, дерева падають на землю, "як якщо б тут пронісся ураган". Зранку загін вирушає далі, а Натті з сумом дивиться на вироблене спустошення, на непотрібні, кинуті колоди, що ще вчора були гордими красеннями тополями.

Засудженням експансії білих завойовників звучать багато сцен в романах «Останній з могікан», «Піонери». У першому з них Шкіряний Панчоха каже: «You see before you a chief of the great Mohican Sagamores! Once his family could chase their deer over tracts of country wider than that which belongs to the Albany Patteroon, without crossing brook or hill that was not their own; but what is left of their descendant?» [63]. Відповідь на це питання Купер дає в «Піонерах», де знедолені Чингачгук і Шкіряний Панчоха виявляються безправними і безпритульними. Але виною тому не вантаж років. Це білі принесли з собою старість, вважає Чингачгук. Ром – ось їх томагавк [49].

У XVIII—XIX ст. західним переселенцям здавалося, перед ними лежить нескінченний простір лісів, невичерпний запас природних багатств. Фронтирмени відносяться до природи з бездумним варварством, зводячи під корінь і спалюючи ліс, занадто виснажуючи ґрунт, знищуючи звіра і птицю. Яскравий приклад такого вороже-споживчого відношення до природи — лісоруб Біллі Кербі з «Піонерів», який переконаний, що «погана країна, коли вона заросла деревами». Коли під час весняного перельоту птахів над селищем проносяться величезні зграї голубів, його жителі, не задовольнившись залпами з рушниць, викочують на вулицю невелику гармату, заряджають її дробом і палять прямо в центр зграї. Землю «вистилають тіла вбитих птахів». Шкіряна Панчоха намагається присоромити мисливців – "користуйтеся, але не винищуйте». Але його докір – «великий гріх вбивати даремно

більше того, що ти в змозі з'їсти» — не може зупинити того, що навіть суддя Темпл змушений зрештою назвати «безглуздим знищенням» і «бійнею».

Втіленням вільного життя і близькості до природи служить в пенталогії життя індіанців. Малюючи життя індіанців, Купер не прагнув до реалістичного зображення. Його метою було намалювати, як він говорив "прекрасний ідеал", що протистоїть користуванню і практицизму "цивілізації". Побут і звичаї індіанців уквітчані яскравими фарбами, у них підкреслені незвичайні, екзотичні риси, мова індіанських персонажів рясніє квітчастими метафорами і порівняннями [49].

Однією з найважливіших наскрізних тим всієї пенталогії є трагічна доля американських індіанців, що гинуть під безжальним напором цивілізації білих загарбників. "Was it the fault of Le Renard that his head was not made of rock? Who gave him the fire-water? who made him a villain? 'Twas the pale faces, the people of your own color"[63]. «Похід» американської нації на захід супроводжувався нелюдським винищенням «червоношкірих», оголошених, по суті справи, поза законом. У «Звіробой» Купер малює образи двох фронтирсменів Гаррі Марча і Тома Хаттера. Перший з них з гордістю заявляє, що «вбивство дикуна — подвиг», і стверджує, що червоношкірі відрізняються від звірів тільки хитрістю. Другий, дізнавшись, що у таборі індіанців залишилися тільки жінки і діти, вмовляє Марча напасти на беззахисний табір, щоб роздобути там скальпи, за які адміністрація колоній виплачує премії. Ні Хаттера, ні його напарника не бентежить нелюдність задуманого: вбивство індіанців вони вважають не менш гідним способом заробляти гроші, ніж полювання.

З величезною повагою і симпатією зображені в пенталогії Чингачгук, Ункас, Тверде Серце. Їх відрізняють мужність, військова доблесть, чесність і вірність слову, презирство до тортур і навіть самої смерті [27].

Таким чином, в долі Натті Бампо втілилася історія завоювання континенту і одночасно – історія моральних втрат, які підстерігали молоду націю, що стрімко розширювала свою територію і не замислювалася про ціну і втрати.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

Формування романтичного світогляду у Джеймса Фенімора Купера і його сучасників призводить до появи нових категорій, методів та ідей, зокрема, звернення їх до теми природи та нової філософії світу. Разом з цим відбувається формування іншого ставлення до природи і місця людини в світі. Він був стовідсотковим республіканцем, прихильником Джефферсонівської демократії і шанувальником ідей французьких фізіократів. Слідом за Джефферсоном він віддавав перевагу такому суспільному ладу, в основі якого лежить сільськогосподарське виробництво, а роль «класів, що паразитують» (промисловців, фінансистів і торговців) зведена до мінімуму. Патріот і «націоналіст», він пишався потужним підйомом американської економіки. В творчому шляху Фенімора Купера слід виділити три періоди. Перший період: 1821-1826 роки; другий період: 1826-1833 роки; третій період: 1833-1850 роки. Така періодизація відповідає змінам у поглядах письменника, в його світогляді, який чинив визначальний вплив на характер його творів.

Романи про Шкіряну Панчоку представляють собою найбільш цінну частину художньої спадщини Фенімора Купера. Серія романів про Шкіряну Панчоку поєднує в собі ознаки пригодницького оповідання, історичного роману, роману про звичаї, філософської прози і «роману виховання». Усі ці твори об'єднано спільною темою — боротьба індіанських племен проти колонізаторів і образом мисливця Натаніеля Бампо.

Зіткнення природи і цивілізації постало перед Дж. Ф. Купером і його сучасниками вже як факт соціальної історії. Просування піонерів на Захід було не тільки ходою мужніх людей, які долали труднощі і небезпеки, але і розбійним нальотом хижаків. Все це широко відображено в пенталогії «Шкіряна Панчоха». Основні конфлікти і сюжетний розвиток романів прив'язані так чи інакше до цього головного протистояння природи і цивілізації.

У романах Купера присутня гостра напруженість між особистістю і суспільством, природою і культурою, духовністю та організованою релігією. Купер надає світу природи і індіанцям основоположне позитивне значення. Настільки ж сприятливо він відноситься і до своїх найбільш культурних персонажів, оточуючи їх ореолом високої цивілізованості. Проміжні персонажі часто не викликають у читача симпатії. Це перш за все відноситься до білих поселенців, яким катастрофічно не вистачає освіти і виховання для того, щоб належним чином оцінити природу і культуру. Купер був культурним релятивістом. Він розумів, що у жодної культури немає монополії на чесноту або досконалість.

Відповідно до руссоїстських уявлень Купер пояснює високі моральні якості свого улюбленого персонажа життям у спілкуванні з природою і відсутністю розбещувального впливу цивілізації. У «Звіробой» він називає Бампо «чудовим зразком того, чим можуть зробити юнака природна доброта і відсутність поганих прикладів і спокус».

ВИСНОВКИ

Романтизм американський відрізняється від романтизму європейського як за умовами свого виникнення, так і своїм характером. Протириччя й ілюзії, що породжувалися своєрідністю американського суспільного розвитку, вже у перші десятиліття XIX ст. віддзеркалилися у літературі США, у творчості раних романтиків. В особі цих письменників американська література вперше створює високохудожні зразки світового значення. Американський романтизм зрілого періоду характеризується глибиною і напруженістю пошуків та внутрішніх конфліктів.

Проведене відповідно до поставлених завдань дослідження дає підстави зробити такі висновки:

У XVIII ст. під впливом ідей Просвітництва французький письменник та філософ Ж.-Ж. Руссо звертає особливу увагу на негативний вплив суспільства на людину, та впроваджує ідеї повернення до природи. Ідеї Ж.-Ж. Руссо привернули увагу американських романтиків, серед яких виділяються постаті Генрі Девіда Торо, Фенімора Купера, Натаніеля Готорна, Германа Мелвілла. Вчення Руссо, котре з'явилося реакцією проти панування розуму і що проголосило права почуття, засноване на принципі сентименталізму в поєднанні з двома іншими принципами: індивідуалізмом і натуралізмом; коротко воно може бути визначене, як троїстий культ: почуття, людської особистості і природи. Суть руссоїзма полягала в тому, що, на думку Руссо, науки, мистецтва, а також культура, цивілізація, просвітництво (освіта) вплинули на розвиток людства вкрай негативно, вони віддалили людину від природи і від первісної природності, наївності. Цивілізація принесла з собою нерівність, пригнічення багатими бідних, аморальність, брехню і розпусту. Найщасливіший, високоморальний і вільний час в історії людства, так званий, «золотий вік» – первісне суспільство. Людина від природи добра, і тільки суспільство, цивілізація робить його злим,

аморальним. Таким чином, Руссо проголосив повернення до природи, природності, простоти. Руссо ввів термін «природна людина», людина, яка зберегла первісну природність і чистоту.

Концепція "природної людини" складається в XVIII в. у рамках англійської культурної традиції. Її поява обумовлена традиціями британського мислення, основи якого заклали праці Бекона, Локка, Ньютона. Знаменитий роман Д. Дефо "Життя й дивні пригоди Робінзона Крузо" є одним з ранніх і в той же час найбільш яскравих прикладів художнього втілення філософських ідей Дж. Локка, що провозгласили практичний досвід єдиним джерелом людського пізнання. Примітно, що вже в цьому романі, що поклав початок світовій "робінзонаді", виведені дві характерні іпостасі "природної людини": сам Робінзон і "шляхетний дикун" П'ятниця. Робінзон Крузо був першою «природною людиною» у великій європейській літературі доби Просвітництва, тобто людиною, вирваною із звичного соціального оточення і поставленою в цілком природні, не обмежені дією будь-яких соціальних інститутів умови. Мине кілька десятиріч, і великий французький мислитель Жан-Жак Руссо у своїх працях теоретично розробить концепцію «природної людини», протиставивши її «людині суспільній», позбавленій внутрішньої свободи й закріпаченій несправедливими соціальними законами та кастовими передсудами.

Очищувальна функція природи та "природна" людина — найважливіші теми літератури США 1-ої половини XIX століття. Вони проходять червоною стрічкою через творчість Ф. Купера (пенталогія про Шкіряну Панчоху), Н. Готорна («Щасливий Діл»), Г. Торо («Волден, або Життя в лісі»), Г. Мелвілла («Тайпі»). Ті ж мотиви притаманні поезії трансценденталістів та В. Вітмена.

Генрі Девід Торо один із найцікавіших і найменш вивчених представників американського романтизму. Торо називали стоїком і епікурейцем, анархістом і естетом, ново-англійським йогомом і пантеїстом,

лісовим відлюдником і аболіціоністом, непротивленцем і економістом англійського трансценденталізму. Рецепція спадщини Генрі Девіда Торо неоднозначна. Волден здобув помірного успіху після публікації, але пізніше критики хвалили твір як текст американського класика, що досліджує природну простоту, гармонію та красу. Мало популярний серед сучасників, письменник сьогодні визнаний одним з оригінальних художників американського романтизму, видатним прозовим стилістом, натурфілософом, основоположником екології, містиком і гуманістом. Його твори стали дорогоцінною частиною класичної спадщини американської літератури, з якою вона й донині виявляє живий зв'язок.

Купер одним з перших в американській літературі ХІХ століття виступив з різкою критикою капіталістичної Америки. Купер сприяв утвердженню жанру історичного роману в американській літературі. Виступаючи з критикою американського буржуазного суспільства, розкриваючи його ворожість простій людині, Купер прославляє сміливість і мужність, стійкість і благородство простих людей. Мотив «відходу від буржуазної цивілізації», втілений у долі Натті Бампо, стане ключовим в американському романтизмі, в історії життя Г. Торо на озері Волден, в прагненні героїв Р. Мелвілла піти в простори океану. Його підхоплять письменники наступних літературних напрямків і епох. Демократизм Купера підкреслював у своїх висловлюваннях про нього В. Г. Белінський. Високо цінували Купера такі видатні письменники, як Бальзак, Ж. Санд, Теккерей.

Руссоїзм охопив Європу та певним чином вплинув на подальший розвиток культурної думки та життя в цілому багатьох країн. Освоєння естетики руссоїзму привнесло в літературу епохи Просвітництва суттєві якісні зміни, сприяло формуванню у авторів нового художнього мислення. Головним героєм, центральною ланкою літератури першої половини ХІХ століття стала «природна» людина. Оскільки романтичний настрій виходив із руссоїзма в широкому сенсі слова,

майже всі американські романтики, в тій чи іншій мірі, випробували на собі вплив з боку Руссо. Вони були митцями одного покоління, які пройшли в чомусь схожий шлях духовного і творчого розвитку. На них впливав той же дух часу, всі вони зазнали спокуси руссоїзму. Вибух руссоїзму відбувається у творчості Генрі Девіда Торо. В його нарисі «Волден, або Життя в лісі» антитеза «природа і цивілізація» як би відродилася у своїй первозданній руссоїстичній наготі. Слідом за великим просвітителем Торо закликає сучасних людей повернутися до природи, бо вбачає в ній єдине джерело морального здоров'я, залучення до якого може вилікувати рани, завдані цивілізацією.

"Природна людина" — це людина не зіпсована цивілізацією. Оскільки все необхідне для життя людина може почерпнути з природи, яка не знає таких понять, як зло, розбещеність, лицемірство, шахрайство, то саму людину необхідно повернути до природи. На сторінках «Волдена» Торо виступає і як натурфілософ, насичуючи твір багатим матеріалом своїх спостережень над життям тварин і рослин, і як мораліст, з'ясовуючи, яке значення має контакт з природою в житті сучасної людини, але, насамперед, як письменник-есеїст, розповідає про особисті враження свого автора-героя, його стосунки зі світом природи, про його бачення гармонійної всесвіту. Відповідно до руссоїстських уявлень Купер пояснює високі моральні якості свого улюбленого персонажа життям у спілкуванні з природою і відсутністю розбещувального впливу цивілізації. У «Звіробой» він називає Бампо «чудовим зразком того, чим можуть зробити юнака природна доброта і відсутність поганих прикладів і спокус». У «Слідопиті» письменник порівнює свого героя з "Адамом до гріхопадіння", іменує його "людиною чудових душевних якостей", "мудрецем з віддаленої околиці", відзначає його "непідкупне, безпомилкове почуття

справедливості", підкреслює, що " вірність його була непорушна, як скеля».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Асмус В. Ф. Історико-філософські етюди «Природа» і «Культура» [Електронний ресурс] / В. Ф. Асмус. — Режим доступу: http://society.polbu.ru/asmus_history/ch03_iv.html
2. Белинский Виссарион Григорьевич – Разделение поэзии на роды и виды [Электронный ресурс] / В. Г. Белинский. – Режим доступа: <https://e-libra.ru/read/252488-razdelenie-poezii-na-rody-i-vidy.html>
3. Боброва М. Н. Романтизм в американской литературе XIX века. / М. Н. Боброва. – М.: Высшая школа, 1972. – 343с.
4. Великий піонер американської літератури [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://docplayer.net/50628042-Velikiy-pioner-amerikanskoyiliteraturi.html>
5. Внесок Ф. Купера в створення американського роману [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://lektsii.org/6-58307.html>
6. Генрі Торо: пошуки втраченого раю [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://open.kmbs.ua/ua/articles/mark/19564/genri-toro-poshuki-vtrachenogo-ryu>
7. Генрі Торо як ідеолог охорони природи [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Генрі_Девід_Торо
8. Гиленсон Б. А. История литературы США: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Б. А. Гиленсон. — М.: Издательский центр «Академия», 2003. — 704 с.
9. Гудзий Н. К. Лев Толстой и Торо [Электронный ресурс] / Н. К. Гудзий. —
Режим доступа: <http://lib.pushkinskijdom.ru/LinkClick.aspx?fileticket=Ld0wwhAqko0%3d&tabid=10023>

10. Давиденко Г. Й. Історія зарубіжної літератури ХІХ-початку ХХ ст.: навчальний посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / Г. Й. Давиденко, О. М. Чайка — [2-ге вид.] — К.: Центр учбової літератури, 2007. — 400 с.
11. Давиденко Г.Й. Історія зарубіжної літератури ХVІІ - ХVІІІ століття: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Г. Й. Давиденко, М. О. Величко. —[2-ге вид.] — К.: ЦУЛ, 2007. — 292 с.
12. Демидов А. Б. Феномены человеческого бытия / А. Б. Демидов. — Минск: ЗАО «Экономпресс», 1999. — 180 с.
13. Елизарова М. Е. и другие "История зарубежной литературы ХІХ века" Американский романтизм. Фенимор Купер [Электронный ресурс] / М. Е. Елизарова и др. — Режим доступа:<http://19v-euro-lit.niv.ru/19v-euro-lit/elizarova-izl/fenimor-kuper-edgar-po.htm>
14. Жан-Жак Руссо: психологія морального виховання [Електронний ресурс] / Руссо Ж.-Ж. — Режим доступу: <https://infopedia.su/7xcf45.html>
15. Жирнов П. О. Социально-политические взгляды Г. Д. Торо: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. социол. наук: специальность 23.00.01 Теория политики, история и методология полит. науки / П. О. Жирнов — Саратов, 2007. — 22 с.
16. Загальна характеристика циклу романів про Шкіряну Панчоку Ф. Купера [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://um.co.ua/8/8-14/8-144225.html>
17. Засурский Я. Н. Романтические традиции американской литературы ХІХ века и современность / Я. Н. Засурский, А. М. Зверев, Т. Л. Морозова. — М.: Наука, 1982. — 352 с.
18. Значение слова «руссоизм» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://kartaslov.ru/значение-слова/руссоизм>
19. Иванько Сергей. Фенимор Купер. [Электронный ресурс] / С. Иванько. — Режим доступа: <https://litresp.ru/chitat/ru/И/ivanjko-sergej-sergeevich/fenimor-kuper/3>

20. Ім'я в структурі роману Дж.Ф. Купера «Останній з Могікан» [Електронний ресурс]. —
Режим доступу:<https://mdeksperiment.org/post/20180405-im-ya-v-struktur-i-romanu-dzh-f-kupera-ostannij-z-mogikan>
21. Історичні умови та провідні ідеї Просвітництва [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://zarlit.com/lesson/9klas_6/2.html
22. Клумпьян Х. Генри Дэвид Торо / Ханс-Дитер и Хельмут Клумпьян. Перевод с немецкого Александра Берникова. — Челябинск: «Урал LTD», 1999. — 396 с.
23. Ковалёв Ю.В. Герман Мелвилл и американский романтизм / Ю. В. Ковалёв. — М.: Художественная литература, 1972. — 280 с.
24. Ковалев Ю. В. КУПЕР. [Электронный ресурс] / Ю. В. Ковалёв // Электронная библиотека. Режим доступа: <http://feb-web.ru/feb/ivl/vl6/vl6-5572.htm>
25. Круглов А. Н. Трансцендентализм в философии / А.Н. Круглов. — М.: Восход - А, 2000. — 383 с.
26. Кузнецова С. Н. «Уолден» Г. Торо в русской критике // К проблемам романтизма и реализма в зарубежной литературе конца XIX-XX веков: Сб. тр. / Моск. обл. пед. ин-т им. Н. К. Крупской; Редкол.: проф. Богословский С. Н. (отв. ред.) и др. / С. Н. Кузнецова — М: Московский педагогический институт, 1975. — С. 231-236.
27. Купер Джеймс Фенимор. Один из основоположников американской национальной литературы [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://jaaj.club/article.aspx?enname=culture&id=2737>
28. Купер Д. Ф. Следопыт, или На берегах Онтарио. / Д. Ф. Купер. Пер. с англ. Р. М. Гальпериной, Д. Л. Каравкиной, В. Н. Курелла. — М.: Правда, 1981. — 496 с.
29. Купер Джеймс Фенимор – отец американской классической литературы [Электронный ресурс]. — Режим доступа:

<https://ushistory.ru/populjarnaja-literatura/633-dzhejms-fenimor-kuper-otets-amerikanskoj-klassicheskoy-literatury>

30. Лаврова А. О. Література американського романтизму: Навчальний посібник [Електронний ресурс] / А.О. Лаврова. – Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2010. – 160 с. Режим доступу:https://subject.com.ua/article/philology_2/4.html
31. Лімборський І. Жан-Жак Руссо і руссоїзм в Україні / І. Лімборський // Всесвіт. — 2001. — №1-2.
32. Лучинский Ю. В. Некоторые аспекты поэтического творчества Г. Торо //Американская литература: проблемы развития методов и жанров: Сб. учеб. тр. / Кубан. гос. ун-т; [Редкол.: И. В. Киреева (отв. ред.) и др]. / Ю. В. Лучинский — Краснодар: КГУ, 1990. — 160 с.
33. Мироззрение и творчество Д.Ф.Купера[Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://vikidalka.ru/2-206516.html>
34. Мишина Л. А. Американская литература XVII-XVIII ст. Жанры. Взаимосвязи. Переводы / Л. А. Мишина. — Чебоксары: Изд-во Чувашского ун-та, 2003. — 300 с.
35. Наливайко Д. С. Зарубіжна література XIX сторіччя. Доба романтизму: підручник / Д. С. Наливайко, К. О. Шахова. – К.: Заповіт, 1997. – 464 с.
36. Николукин А. Н. Американские писатели как критики: Из истории литературоведения США XVIII-XX вв.: [Монография] / А. Н. Николукин; Рос. акад. наук. Ин-т науч. информ. по общест. наукам. — М.: ИНИОН РАН, 2000. — 291 с.
37. Ніколенко О. М. Бароко, класицизм, просвітництво. Література XVII-XVIII століть: Посібник. / О. М. Ніколенко. – Харків: Ранок, 2003 – 224 с.
38. Овсянников М. Ф. Эстетика американского романтизма. Перевод с англ./ М. Ф. Овсянников. — М: Искусство, 1977. — 464 с.

39. Осипова Е. Ф. Генри Торо. Очерк творчества / Е. Ф. Осипова. — Л.: ЛГУ, 1985. — 129 с.
40. Основні засади американського трансценденталізму. Творчість Р. В. Емерсона і Г. Торо [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://studopedya.ru/2-32163.html>
41. Паррингтон В. Л. Основные течения американской мысли: Американская литература со времени ее возникновения до 1920 года: В 3-х т. / Перев. с англ. В. Воронина, В. Тархова [Электронный ресурс] / В. Л. Паррингтон. —
Режим доступа: http://antimilitary.narod.ru/antology/sborniki/1962_parrington/parrington.htm
42. Покровский Н. Е. Генри Торо / Н. Е. Покровский. — М.: Мысль, 1983. — 188 с.
43. Половинкіна О. Торо, Генрі Девід — біографія письменника [Електронний ресурс] / О. Половинкіна // Електронна бібліотека. — Режим доступу: http://topkatalog.at.ua/load/biografiji/biografiji/toro_genri_devid/28-1-0-938
44. Половинкіна О. Торо, Генрі Девід — творчість письменника [Електронний ресурс] / О. Половинкіна // Електронна бібліотека. — Режим доступу: <http://zarlitra.in.ua/toro-1.html>
45. Польский И. В. Гражданское и дикое: Жан-Жак Руссо и Генри Дэвид Торо в контексте исследования радикальной критики цивилизации / И. В. Польский // Труды РАШ. — М.: РГГУ, 2013. — №13. — С. 278-299.
46. Руссоїзм – Лексикон загального та порівняльного літературознавства [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://litmisto.org.ua/?p=17540>
47. Самохвалов Н. И. Американская литература XIX века. (Очерк развития критического реализма) [Электронный ресурс] / Н. И. Самохвалов. — Режим доступа: <http://padaread.com/?book=48623&pg=58>
48. Сидоров И. Н. Интуиция как принцип философского свободомыслия в американском романтизме и герменевтика / И. Н. Сидоров //

Размышления о философии на перекрестке второго и третьего тысячелетий. Серия «Мыслители». Выпуск 11. — СПб., 2002. — С. 134 – 140.

49. Соловьева Н. А. Зарубежная литература XIX века: учеб. пособие для студ. учреждений высш. проф. образования [Электронный ресурс] / Н. А. Соловьева, Е. А. Дорофеева, С. В. Пискунова и др; под ред. Н. А. Соловьевой // — М: Издательский центр «Академия», 2013. — 480 с. — Режим доступа: <https://sochinenie.blogspot.com/2013/07/i-24.html>

50. Соломатина С. Ю. Рецепция творчества Генри Дэвида Торо в русском литературном сознании / С. Ю. Соломатина // Вестник Нижегородского университета им. Н. В. Лобачевского. — 2012. — № 5 (3). — С. 107-112.

51. Спэнкерен. К. Джеймс Фенимор Купер [Электронный ресурс]/ К. Спэнкерен// Режим доступа: <http://www.uspoetry.ru/books/2/chapter2>

52. Спэнкерен К. Краткая история американской литературы [Электронный ресурс] / К. Спэнкерен // Большая электронная библиотека. — Режим доступа: <http://www.uspoetry.ru/books/2/chapter3>

53. Старцев А. В. Генри Торо и его «Уолден» [Электронный ресурс] /

А. В. Старцев // Электронная библиотека RoyalLib.com. — Режим доступа:

https://royallib.com/read/startsev_a/genri_toro_i_ego_uolden.html#0

54. Творчість Вольтера [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.telnova.mk.ua/?s=51&m=71>

55. Торо Г. Д. Высшие законы: Перевод с англ. / Г. Д. Торо. Общ. ред., предисловие, сост. М. Е. Покровского. — М: Республика, 2001. — 412 с.

56. Торо Г. Д. Дневники [Электронный ресурс] / Г. Д. Торо. — Режим доступа: <http://www.marsexx.ru/lit/toro-dnevnik.html>

57. Торо Г. Д. Как обрести индивидуальную свободу / Г. Д. Торо. — М.: Харвест, 2006. — 64 с.

58. Торо Г. Д. Уолден, или Жизнь в лесу / Генри Дэвид Торо. Отв. ред. А. А. Елистратова. — М.: Наука, 1979. — 456 с.
59. Философское и литературное творчество Руссо. Руссоизм [Электронный ресурс]. —
 Режим доступа: <http://webkonspect.com/?room=profile&id=15799&labelid=209637>
60. American Literature. The Makers and the Making. Book B. 1826–1861. N. Y.: St.Martins Press, 1973. pp. 325–1195.
61. Feuchtwanger L. Das Haus der Desdemona, oder Grosse und Grenzen der his-torischen Dichtung. Rudolstadt, 1967, SS. 103-104.
62. James Fenimore Cooper: The Deerslayer
https://bookfrom.net/james-fenimore-cooper/8368-the_deerslayer.html
63. James Fenimore Cooper The Last of the Mohicans:<https://www.gutenberg.org/files/940/940-h/940-h.htm#link2HCH0002>
64. James Fenimore Cooper The Pathfinder: https://bookfrom.net/james-fenimore-cooper/3387-the_pathfinder;_or,_the_inland_sea.html
65. James Fenimore Cooper The Pioneers: https://bookfrom.net/james-fenimore-cooper/40117-the_pioneers_james_fenimore_cooper.html
66. James Fenimore Cooper The Prairie: https://bookfrom.net/james-fenimore-cooper/page,2,40119-the_prairie_james_fenimore_cooper.html
67. Lounsbury T. R. James Fenimore Cooper. Boston, 1882, pp. 76— 77.
68. Walden, by Henry David Thoreau:
https://ebooks.adelaide.edu.au/t/thoreau/henry_david/walden/contents.html